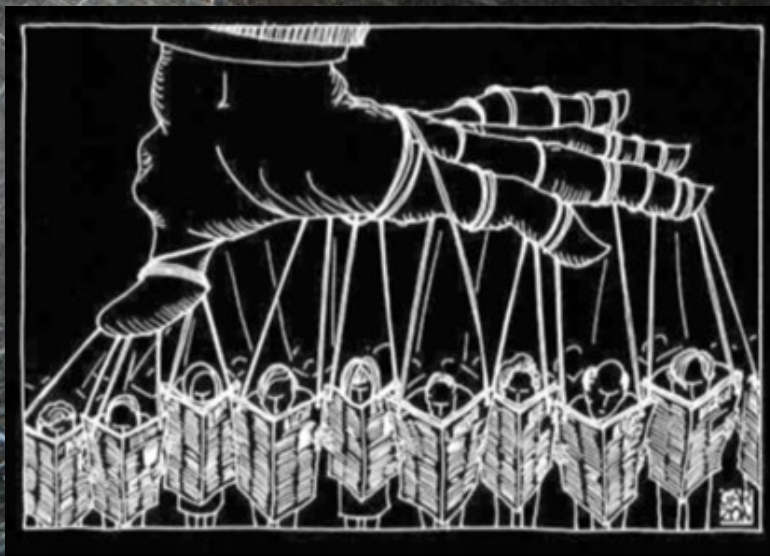

BRACO KOVAČEVIĆ

TOTALITARIZAM

BRACO KOVAČEVIĆ
TOTALITARIZAM

Evropski defendologija centar za naučna,
politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna,
sociološka i kriminološka istraživanja

Izdavač:

Evropski defendologija centar za naučna,
politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna,
sociološka i kriminološka istraživanja, Banja
Luka

Za izdavača:

Prof. dr Duško Vejnović

Recenzenti:

Emeritus prof. dr Vukašin Pavlović
Akademik prof. dr Slavo Kukić

BRACO KOVAČEVIĆ

TOTALITARIZAM

Banja Luka
2020.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	7
1. IZMEĐU PROŠLOSTI I BUDUĆNOSTI.....	13
2. POJAM I IDEOLOGIJA.....	27
3. DRŽAVA.....	73
4. PRAVO.....	85
5. TOTALITARIZAM DANAS.....	97
LITERATURA	129

PREDGOVOR

„Svaki dan mi (vlast)
kidamo po jedan komadić
starog reda i ustrojstva,
počev od ekonomije
preko nauke, literature, umjetnosti,
arhitekture i filma,
pa sve do politike i prava.
Oni (narod)
nas moraju napasti, da bi preživjeli,
a mi njih moramo uništiti,
da bismo ispunili
našu istorijsku misiju“.

(Michael Ledeen, *The War against
the Terror Masters*, 2002).

Svremena na vrijeme, diskurs o totalitarizmu zadobije određenu pažnju kako u teorijskim i akademskim krugovima, tako i u svakodnevnom životu.

U naučnoj literaturi postoje dva dijametralno suprotna stajališta o totalitarizmu.

Jedno je ono koje za totalitarizam ističe da je to maglovit, formalan, neistoričan, neodređen i nesupstancijalan pa, prema tome, i ne baš nešto bitan pojam.

Drugo je ono stajalište čiji autori smatraju da je totalitarizam sasvim realan pojam u čiji se teorijski okvir mogu situirati značajne

ekonomske, političke, socijalne, idejne, duhovne i kulturne pojave koje se mogu koristiti kao oznaka za određenje tog pojma i tako mu daje stvarno teorijsko, društveno i političko značenje.

Priklanjamo se i podržavamo ovu drugu orijentaciju pristupa totalitarizmu.

Totalitarizam je prisutan i pojavljuje se u nedemokratskim društvenim odnosima, bez obzira na ideološku i političku „nijansu“. On se pojavio, da tako kažemo, u „klasičnim“ oblicima - socijalizma, staljinizma, fašizma i nacizma - ali se, na određeni način, pojavljivao i u oblicima kao što su apsolutizam, despotizam, diktatura, autokratija, tiranija, vojne hunte, kao i u različitim oblicima autoritarnosti, a može se pojaviti, i pojavljuje se, i u tzv. demokratskim društvima i njihovim državama.

Bez obzira na različite manifestne izraze totalitarnosti, smatra se da su staljinizam, fašizam i nacizam najeklatantniji primjeri, tipovi i modeli totalitarizma, tako da su se upravo na njihovim primjerima istraživanja totalitarizma najviše i zasnivala.

Za mnoge teoretičare sa Zapada su, ipak, nacizam i staljinizam zaista dva totalitarna „najkrvoločnija režima“ koja su se ikad pojavila na svijetu. Bili su i, dok su trajali, ostali „krvoločni“ unutar svojih granica, pa i izvan njih. Ali, postoje i tzv. demokratski režimi koji su bili ili jesu represivni i totalitarni unutar svojih državnih granica, ali i izvan njih.

Bez obzira na ideološki, društveni ili politički predznak, svaka tendencija koja društvene institucije, grupe i organizacije nastoji da podvrgne nekoj osobi, ekonomskoj i političkoj oligarhiji i „eliti“, društvenom i političkom entitetu, nacionalnoj ili transnacionalnoj instituciji, jeste totalitarna tendencija, a takva društva i njihove države manje ili više su totalitarna društva i totalitarne države. Oni, istorijski poznati „krvoločni režimi“ su istorijski arhivirani, ali njihovi recidivi postoje i mogu da zadobiju neke slične oblike...

1.

**IZMEĐU PROŠLOSTI I
BUDUĆNOSTI**

Od faraonskih vremena pa, preko nacizma, fašizma, staljinizma i socijalizma, pa apsolutizama, despotizama, raznih diktatura i autokratija, do ovih današnjih i budućih dana nastojanja da se izgradi „novi svjetski poredak“, državne i političke elite su kao svoj ideal zamišljale formiranje nekog oblika korporativnog i „zatvorenog“ društva u kojem će se ekonomska eksploatacija i politička dominacija odvijati bez tenzija i konflikata.

Ideal svih totalitarnih teoretičara i totalitarnih političkih pragmatičara bio je, jeste i biće, izgradnja društvenog poretka u kojem će pojedinci i društvene grupe biti apsolutno kontrolisani.

Već se u drevnoj Kini razvila misao o opasnosti većine znanja: bio je to početni totalitarizam u praksi.¹

Iako se sam termin, pa i pojam „totalitarizam“, koristio u različitim značenjima, počev od Platonovog (427-347.) shvatanja „etičke države“, pa preko Aristotelovog (384-322.) shvatanja države kao najmoćnije društvene zajednice „najvišeg dobra“, do savremenih shvatanja „demokratske države“ i „novog svjetskog poretka“, ipak se taj termin i pojam odnosio na jedno te isto – društveni poredak nesigurnosti, straha, represije, nasilja i terora,

¹ Van Doren, Ch. (2005). *Povijest znanja: prošlost, sadašnjost i budućnost*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 8.

nedostatka ljudskih prava i sloboda, te antropološkog nihilizma.

Grčki filozof Heraklit (535-475.) je kritikovao epske pjesnike smatrajući da su tvorci laži te da, zato, Homera (oko 800. p.n.e.) i Arhiloha (680-645.) treba motkom tjerati sa javnih takmičenja. Grčki sofist Trazimah iz Halkedona (V vijek p.n.e.) je smatrao da se pravednost odnosi na ono što je od koristi jačem. Ovaj socijaldarvinizam će kasnije utemeljivati despotske diktature, autokratske i totalitarne vladavine.²

Platon je isticao da država mora biti apsolut koji će u cjelini regulisati bračne odnose, religiju, umjetnost, zakone i ponašanje pojedinaca. Smatrao je da ništa ne smije ugrožavati stabilnost države; pjesništvo i pjesnike, odnosno, kako bi se to danas reklo, intelektualce, treba proglasiti „neprijateljima“ zato što u javnost unose „nemir“ i „opasne misli“. Na izvjestan način je predlagao preventivnu cenzuru jer je preporučivao da građani koji napišu neke tekstove, iste predstave odgovornim ljudima, i tek nakon toga mogu da ih daju u javnost. Kasnije će u totalitarnim državama bit praksa da se novinari pozivaju na „briefing“ u rigidne centre partijske, ideološko-političke moći gdje im je naređivano kako da pišu i o čemu da pišu.

² Bošnjak, B. (1978). *Grčka filozofija*, Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, str. 40, 82.

Kao zagovornik panetatiističke države, u svojoj koncepciji idealne države, Platon insistira na ukidanju porodice smatrajući da iz nje proizlaze intrige i korupcija koje su pogubne za državu. Smatrao je da država ne treba da ima mnoštvo dijelova pa, prema tome i porodicu kao svoj dio, jer to mnoštvo može samo da predstavlja njenu opasnost. Ako već mora postojati, neka postoji samo jedna „porodica“, a to je država kao „roditelj“ svih građana.³

Zbog navedenog mišljenja, kao i kritike demokratije („demokratija se rađa kada siromašni, poslije pobjede, ubiju dio svojih protivnika, druge proganjaju i podijele s ostalima upravu i javne funkcije“), Platon će biti optuživan za jednog od anticipatora totalitarizma.

Kleon (?-422. p.n.e.) je isticao da su obični ljudi za državu podobniji i značajniji od intelektualaca zato što intelektualci u sve sumnjaju i sve dovode u pitanje.

Suprostavljajući se hrišćanstvu kao „opasnoj misli“ rimski car Decije (201-251.) je donio odluku prema kojoj je svaki Rimljanin morao učestvovati u prinošenju žrtvi bogovima, i za to je od „poreske uprave“ dobivao posebnu potvrdu. Car Decije je bio paganista i oštro se suprostavljao hrišćanstvu, a ko se suprostavljao njegovim naredbama, bio je proganjan, surovo kažnjavao, pa i ubijen. Proganjanje hrišćana će

³ Krejg, E. (2019). *Filozofija: sažeti priručnik*, Beograd: Laguna, str. 85.

prestati *Milanskim ediktom* 313. godine kada car Konstantin (272-337.) priznaje hrišćanstvo a hrišćanima dozvoljava da potpuno slobodno propovijedaju svoju vjeru; od 380. godine hrišćanstvo postaje i državnom religijom u Rimskom carstvu. Sada će „u ime Boga“ oni proganjati „jeretike“ i neistomišljenike.

U svom djelu *De civitate dei* (*O državi božjoj*) sv. Augustin (354-430.) utemeljuje teološku, odnosno teokratsku koncepciju države, ističući da postoje dvije države: svjetovna, koja predstavlja oličenje zla, grijeha i đavola, i Božja, hrišćanska država, koja je oličenje dobra. U svom razvoju obje prolaze kroz više faza, a konačna pobjeda naravno pripada Božjoj, odnosno teokratskoj državi. Koncepcija o postojanju *Božje države* (*civitas dei*) i *zemaljske države*, ili *đavolove države* (*civitas diaboli*) ne podrazumijeva političke države koje se nalaze jedna pored druge i koje su međusobno nezavisne. To su „države“ koje se stalno bore u svakom pojedincu. Pa, ipak, *Božja država* je jasno prisutna u crkvi, a *Zemaljska država* u oblicima političkog organizovanja u Rimskom carstvu. Istorijski proces se odvija pod uticajem zakona koji su određeni božjom voljom, a država nužno počiva na odnosima gospodara i potčinjenosti. Bila je to klasična teološka koncepcija koja je imala za cilj jačanje pozicije Crkve. Filozofi su mudraci i istinski intelektualci jer otkrivaju najveće *istine*, a najveće istine upravo *propovijeda hrišćanstvo*: filozofija koja

ne otkriva te hrišćanske istine ne može postojati jer, kako napominje Augustin, nema drugih istina osim onih koje propovijeda i pozna hrišćanstvo. Primat crkve nad državom i vjere nad politikom (koja je, kao i filozofija, postala sluškinjom teologije u feudalnom dobu), podrazumijevao je to da je rimski papa mogao biti uzdignut iznad svih episkopa (biskupa), kao nosilac univerzalističke ideje jedinstva svijeta i kao njegov vladar na zemlji. Svoju *Državu božju* je sveti Augustin zamišljao kao svjetsku državu sa svjetskom vladom. Kasnije će i Dante Aligijeri (1265-1321.) predlagati svjetsku vladu koju bi činili rimski car i papa.

Toma Akvinski (1225-1274.) je isticao da je „vlast od Boga“ te da podanici moraju biti apsolutno pokorni, jer apsolutna vlast traži apsolutnu pokornost. Smatrao je da se država zasniva na razumu, da je ona institucija koja služi za vođenje moralnog života. Vlast monarha proizilazi iz okvira *Božje volje*, a vlast svjetovnih vladara mora biti potčinjena vlasti pape.

Tako će, pod uticajem ovakvih teoloških gledišta, Crkva proglašavati konformizam vrhovnom vrijednošću suprostavljajući se individualnosti i onemogućavajući spoznaju svijeta, a *jereticima* proglašavati sve one koji nisu prihvatili crkvene dogme. Crkva je svoje duhovno i društveno djelovanje opravdavala Augustinovim shvatanjem o *pravu crkve na prinudu* na područjima vjere i vjerovanja,

dokazujući da ta prinuda nije izraz nasilja već dobra nad onim nad kojima se prinuda širi. Iz ovakve ideje koja opravdava nasilje kao nešto što je dobro što se vrši nad onima nad kojima se provodi, ustanovljena je *Inkvizicija* koja će protjerati filozofiju iz Evrope tako da su se filozofija i, sasvim razumljivo, nauka počele razvijati izvan Evrope.

Srednji vijek je bio poznat po vjerovanju u postojanje vještica, čarobnjaka i demona. Ljudi nisu mogli da razumiju niti da objasne prirodne pojave i zato su od njih strahovali. Njihov strah je imao za posljedicu optužbe te progone i spaljivanje vještica i čarobnjaka na lomačama. Godine 1362. je od pape *Inkvizicija* dobila odobrenje progona vračanja i mađijanja, a stotinu i nešto godina kasnije (1486) objavljena je knjiga *Malleus maleficarum* (*Vještčin čekić*) u kojoj je opisan „način prepoznavanja” vještica, maga i čarobnjaka. Smatra se da je u njihovom progonu od 1400-1750. godine život izgubilo preko 80.000 osoba, uglavnom žena.

Na temelju ovakvog gledišta je 1542. godine obnovljena cenzura, 1543. godine uvedena cenzura knjiga, a 1559. uspostavljen *Index auctorum et librorum prohibitorum* (*Spisak zabranjenih autora i knjiga*). Bio je to totalitarizam koji je imao svoju vjersku osnovu, kao što će se i kasnije pojavljivati totalitarizmi utemeljeni na nekoj vrsti ubjeđenja, vjere i religijskog fundamentalizma.

Prema shvatanju Nikole Makijavelija (1469-1527.), tehnika političke vladavine se temelji na apsolutnosti političkog uspjeha utemeljenog na moralnoj bezobzirnosti. Makijaveli instrumentalistički razmišlja o politici. Smatrao je da u politici ništa ne znače savjest i moral, već samo sila i nasilje koje treba primijeniti uvijek kad je to neophodno.

Politiku oslobađa tutorstva religije i morala i time pravi zaokret kako od antičkog političkog ubjeđenja da je cilj i svrha politike ostvarenje zajedničkog dobra, tako i od hrišćanskog shvatanja politike koja za cilj ima legitimizaciju religije. Makijaveli u politiku uvodi amoralnost tako što vladanje odvaja od morala, ističući da vladar mora biti lukav, zao i bezobziran, te da se u svojoj bezobzirnoj vladavini mora pridržavati principa *finis sanctificat media* (cilj posvećuje sredstvo, odnosno *cilj opravdava sredstvo*); vladarev pragmatični cilj je održavanje njegove apsolutne vlasti. „Jedini cilj vladaoca mora biti održavanje njegova života i njegove vlasti. Sva sredstva kojima se u tom cilju služi, opravdana su“. Politika je područje manifestacije sile a vladar ne može biti podložan zakonima i moralu; kad je u pitanju politički interes „otpada svako razmišljanje o pravdi i nepravdi, o dobroti i okrutnosti, o slavnom i neslavnom ponašanju, zapravo, zanemarujući svaki obzir treba slijediti

onu odluku koja joj spašava život i čuva slobodu“.⁴

Teoretičar socijalnog utopizma Tomas Mor (1478-1535.) se zbog shvatanja iznesenih u djelu *Utopija* može situirati u duhovno područje anticipacije autoritarne i totalitarne države jer u njoj ističe da sudije imaju pravo da naruše privatnost osoba kako se ne bi dopustilo bilo kakvo odstupanje od onog već postojećeg i dopuštenog. Svi rade u predviđeno vrijeme koje sudije kontrolišu i prate. Nije dopušteno da postoje kafane, javne kuće i tajna sastajališta.

Tomas Hobs (1588-1679.) je smatrao da je država proizvod čovjekove prirode; po svojoj prirodi čovjek je rđav, upravo takva rđava priroda stvara sukobe među ljudima; *čovjek je čovjeku vuk (homo homini lupus est)* u društvenom stanju *rata svih protiv svijju (bellum omnium contra omnes)*. Država je rezultat društvenog ugovora koji obezbjeđuje zajedničku sigurnost i zajednički opstanak tako da je monarh apsolutni suveren kojem podanici ne mogu oduzeti pravo vladanja: građanska prava i slobode u ovakvoj državi ne mogu postojati, kao ni govornici jer su „tvorci pobune“.

Prema Hegelovom (1770-1831.) mišljenju, država je apsolut koji ostvaruje „jedinstvo“ i „slobodu“ a „sloboda“ se može ostvariti samo u državi.

⁴ Makijaveli, N. (1964). *Vladalac*, Beograd, str. 56; Machiavelli, N. (1985). *Izabrana djela*, t. I, Zagreb: Globus, str. 374.

Karl Marks (1818-1883.) je smatrao da je država institucionalni aparat nasilja a da je klasna pravda osnova utemeljenja „pravne države“ i proleTERSKE vlasti.

Vladimir Iljič Lenjin (1870-1924.) je isticao da je država instrument sistematskog nasilja a da diktatura proletarijata u tom pogledu ne može biti vezana zakonima: osnovu pravde treba tražiti u neprikosnovenom komunističkom „revolucionarnom“ mišljenju.

Na marksističkoj i lenjinističkoj teorijskoj i političkoj tradiciji je Staljin isticao da je u socijalizmu, kao tzv. „prelaznom periodu“, neophodna država koja bi uništila „klasne neprijatelje“, „neprijatelje naroda“ i „neprijatelje socijalizma“.

Benito Musolini (1883-1945.) je isticao da je država apsolut pred kojim je „sve relativ“, jer se osobe i društvene grupe shvataju jedino „ukoliko su u državi“.

Prema mišljenju Adolfa Hitlera (1889-1945.), „totalna“ država u Njemačkoj mora da očuva tzv. „rasne praelemenate“ koji obezbjeđuju dostojanstvo jednog „višeg ljudstva“ („arijevstva“). U tom pogledu država mora obezbijediti rukovodstvo najboljima; ona je potpuno dominantna u odnosu na pojedince, stanovništvo i društvene ustanove i organizacije.

U totalitarnim državama ne može da postoji kritičko mišljenje i, otuda, totalitarni režimi imaju potpuno negativan odnos prema intelektualcima. Zato je nacistički funkcioner

Herman Gering (1893-1946.) govorio da, kada čuje riječ „intelektualac“, odmah „vadi pištolj“, a frankista Milan Astraj (1879-1954.) uzvikivao „dole inteligencija“. Pa, i u našoj kulturnoj i nacionalnoj istoriji je bilo onih koji su imali negativan odnos prema intelektualcima što je, nedemokratskim, autoritarnim, despotskim i totalitarnim porecima sasvim odgovaralo. Kao paradigmatičan primjer Vuk Stefanović Karadžić navodi stav Milosava Lipovca koji je predlagao „da se pobiju svi ljudi koji znadu čitati i pisati“ zato što „učeni ljudi bune podižu protiv praviteljstva“.

Bez obzira na negativan odnos prema kritičkim intelektualcima, ipak mišljenja mnogih intelektualaca, kao i političkih praktičara i pragmatičara u ljudskoj istoriji, nikako nisu bila bezazlena. Mnoga su doprinijela utemeljivanju ideologijâ i pokreta koji su bili nasilni, surovi i totalitarni. Njihova mišljenja su dovodila do društvenih promjena koja su bila praćena užasnim zločinima. Ta su mišljenja dovodila do društvenih preoblikovanja koja su postala „najupadljivija iluzija i najveće prokletstvo modernog doba“. Preoblikovanje društava upravo je djelo intelektualaca kao „usrećitelja naroda koji veruju da tek tako, samo svetlošću svog razuma, mogu da preoblikuju čitav svet. To je mesto odakle je potekao totalitarizam“.⁵

⁵ Džonson, P. (2020). *Intelektualci*, Beograd: Laguna, str. 475.

Zahvaljujući teorijskim gledištima nastali su razni oblici totalitarizma, totalitarnih društava i totalitarnih država, bilo onih „demokratskih“ ili onih za koje se ističe da to nisu.

Diskurs o totalitarizmu je aktuelan ne samo zbog postojanja izuzetno tragičnih iskustava sa fašizmom, nacizmom, staljinizmom, socijalizmom i drugim oblicima totalitarizma, totalitarnih država i društava, nego i s obzirom na postojanje totalitarnih tendencija u „demokratskim“ društvima.

Pojam totalitarizma moramo dovoditi u vezu sa državom, ali ga ne možemo isključivo vezati za državu. Totalitarizam je i društveni fenomen. Uostalom, ni savremena društva nisu imuna od totalitarizma - i u moderno doba ona mogu završiti u nekom manje ili više prikrivenom ili otvorenom orvelijanskom obliku korporativizma, *novog svjetskog poretka*, ili nečeg drugog. Globalna moć neoliberalnih institucija - Međunarodnog monetarnog fonda, Svjetske banke i Svjetske trgovinske organizacije – je na ekonomskom, političkom i socijalnom području veoma velika, tako da se smatra da su to institucije stvaranja globalne totalitarne vlade. A, prije ovih globalnih institucija moći, krajem Drugog svjetskog rata, su osnovane Ujedinjene nacije kao organizacija za koju se smatralo da bi mogle predstavljati neku vrstu svjetske vlade u regulisanju i kontrolisanju globalnih problema.

2.

POJAM I IDEOLOGIJA

Teško je sa sasvim tačnom preciznošću reći kada se termin *totalitarizam* prvi put pojavljuje.

Barber ističe da *Oxford English Dictionary* preuzima ovaj termin iz časopisa *Contemporary Review* 1928. godine.

Barber napominje da se već u Drugom svjetskom ratu ova riječ dosta često upotrebljavala, pa čak i u ekranizovanim djelima, kao što je Šoov *Major Barbara*, kao i film *Izvan sumnje* u kojem je Džoan Kraford govorila o „nacističkim metodama mučenja kao o `totalitarističkom manikiranju`. Međutim, već nakon Drugog svjetskog rata se terminom *totalitarizam* nastojalo „da se poboljšaju tradicionalne sheme klasifikacije zasnovane na terminima kao što su diktatura, despotizam i tiranija“. Takođe, termin *totalitarizam* se, kako napominje Barber, snažno **ideološki** koristio u političkoj retorici na Zapadu u smislu veoma rigidne antinomije i konfrontacije između tzv. (demokratskog) Zapada i (totalitarnog) Istoka, tj. između kapitalizma i socijalizma, što je veoma dugo predstavljalo osnovnu američke ideologije i kritike socijalizma u, prije svega, periodu Hladnog rata. Zato što je ideološke prirode i vrijednosno opterećen, te zato što služi kao osnova opisa režima koji su idejno, ideološki i konceptualno različiti, Barber ističe „da je termin

izgubio svako svrsishodno znanstveno značenje“.⁶

Riječ „*totalitarizam*“ (lat. „*totus*“ - sav, cio, potpun: novolat. „*totalitas*“ - potpunost, cjelovitost; tal. „*totalitario*“, „*totalitarisimo*“, *stato totalitario* - totalitarna država, potpuna ili sveobuhvatna država) služi kao izraz za označavanje sistema koji teži totalitetu.

U tom smislu se slažemo sa Herbertom Markuzeom koji kaže da se totalitarizam odnosi na „poredak koji se održava silom džinovskog aparata – aparata koji može zastupati cjelinu nad individuama zato što ih u cjelini tlači, `totalitet` samo na osnovu totalnog ovladavanja svima“.⁷

Smatra se da je izraz *totalitarizam* prvi upotrijebio vođa italijanskih fašista Benito Musolini 1925. godine.

Musolini sasvim decidno ističe da je „za fašizam sve u državi i ništa ljudsko ili duhovno ne postoji, i utoliko ima manje vrijednosti izvan države. U tom smislu fašizam je totalitaran a fašistička država sinteza svih vrijednosti, tumači,

⁶ Barber, R. B. (2003). „Totalitarizam“, u: *Blackwellova Enciklopedija političke misli*, Svezak drugi, Zagreb: Demetra – Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, str. 663, 661. Indikativno je to da postoje novije enciklopedije u kojima nema odrednice *totalitarizam* kao što je to, recimo, *Enciklopedija društvenih nauka*. Cf. *Enciklopedija društvenih nauka*. (2009). (Priredili Adam Kuper i Džesika Kuper), t. I-II, Beograd: Službeni glasnik.

⁷ Markuze, H. (1977). *Kultura i društvo*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički savez, str. 15.

razvija i vlada cijelim narodnim životom. Država je svijest i volja naroda, prava realnost individue“. U povodu Prvog kongresa *Partito Nazionale Fascista* 22. juna 1925. godine Musolini je rekao: „*La nostra feroce volonta sara perselquita con ancor maggiore ferocia*“ (*Naša divlja volja biće provedena sa još većom divljinom*). Italijanski fašisti su termin „totalitarizam“ koristili kao oznaku za moć sveobuhvatne partije, pokreta, režima i države (*stato totalitario*). Fašistička država je totalitarna jer je sveobuhvatna i dominantna u odnosu na druge institucije i područja ličnog i društvenog života. Pojam *totalitarizma* fašistički teoretičari, ali i političari, isključivo dovode u vezu sa državom i njenom apsolutnom, totalitarnom moći. Tako će, poput Musolinija, i italijanski fašistički političar Alfredo Roko reći da izvan države ne može postojati ništa i zato ona organizuje društvo na korporativnom nivou. Poznat je njegov stav: *Tutto nello Stato, niente al di fuori dello Stato, nulla contro lo Stato* (*Sve u državi, ništa izvan države, ništa protiv države*).⁸

Prethodnim stavom je negiran pojedinac pa i narod kao temeljni izvor prava, demokratije i suverenosti jer glavnim nosiocem suvereniteta postaje država ili, još potpunije, njen vođa („otac nacije“) čijoj su volji država i društvo apsolutno potčinjeni.

⁸ Kovačević, B. (1994). *Fašizam*, Banja Luka: NUB Petar Kočić, str. 25.

Španski fašisti su koristili termin „totalitarizam“ kao oznaku za „organski, jedinstveni, hijerarhijski i totalni režim“ a njemački nacisti kao oznaku za svemoćnu, „totalnu državu“ i borbu protiv njenih „totalnih neprijatelja“.

U savremenom teorijskom diskursu se pojam *totalitarizma* pojavljuje u različitim oznakama koje su često i međusobno suprotstavljene. Zato se za pojam *totalitarizma* može reći da je kontroverzan.

Prema mišljenju Enca Traversa, sudbina koncepta totalitarizma je neobična, a ogleda se u tome što je to istovremeno nezaobilazan i neupotrebljiv pojam. U političkoj teoriji je *nezaobilazan* zbog definisanja tipologije oblika moći; praktično *neupotrebljiv* za historiografiju, kao i društvene nauke koje se bave konkretnim historijskim iskustvima, a *problematičan* u interdisciplinarnom epistemološkom pogledu.

Bez obzira na ove aporije, Traverso ističe da se u razvoju rasparava o totalitarizmu može razlikovati čak devet etapa:

1. pridjev „totalitarno“ (*totalitario*) se, kako kaže, pojavljuje 1923. godine, u radovima liberalnih italijanskih intelektualaca (naročito Đovanija Amendole), a njime se opisuje italijanski fašizam koji je uspostavio vlast a zatim se transformisao u režim; tada pojam *totalitarnog sistema* još nije značio novi tip

dominacije utemeljenog na teroru, nego prije modernu verziju *apsolutizma*; termin *tiranija* je bio najčešći termin kojim su fašizam definisali tadašnji njegovi protivnici;

2. koncept *fašizma* usvaja Benito Musolini na mitingu u maju 1925. godine govoreći o *feroce volontà totalitaria* (*surovoj totalitarnoj volji*) fašističkog režima; nakon toga ovaj koncept usvaja i službeni filozof fašizma, Đovani Đentile, koji će sa Musolinijem napisati članak *Fašizam* koji je bio objavljen u časopisu *Foreign Affairs* 1928. godine, a 1932. bio uveden u *Enciclopedia italiana*; terminom *totalitarizam* oni opisuju državu kao moralni i spiritualni entitet otjelovljenja svijesti nacije i kao instituciju koja može u potpunosti obuhvatiti civilno društvo što je, prema Đentileu, nova metamorfoza „liberalizma i etičko dovršenje hegelijanske države“; međutim, kasnije je, od 1931. godine, uvedena druga ideja totalitarne dominacije - „totalne države“ (*totale Staat*) - koja se javlja u spisima filozofa prava Karla Šmita, kao definicija *diktature* koja otjelovljuje novi

oblik suvereniteta (suveren bi bio onaj koji proglašava vanredno stanje i drži svu vlast); pisac Ernst Jinger će snažno popularisati novu ideju - „totalne mobilizacije“ (*totale Mobilmachung*) - koja vodi do diktature utemeljene na vladanju modernim tehnikama;

3. usponom Hitlera na vlast (1933) pojam *totalitarizma* se naširoko upotrebljava u kritičkoj literaturi izbjeglih antifašističkih mislilaca (Herberta Markuzea, Pola Tiliha), u Francuskoj (Emanuela Munijea i Žaka Maritena); a od 1936. termin *totalitarizam* počinju da koriste protivnici staljinizma (Viktor Serž, Trocki);
4. njemačko-sovjetski pakt (1939) je snažno ukazao na Hitlera i Staljina kao dvije „bratske zvijezde“ (Trocki), što će ideji totalitarizma dati novu snažnu aktuelnost; od tada će se njegova upotreba raširiti tako da će se sada pod zajedničkim nazivom ukazivati na dvije glavne evropske diktature toga doba;
5. Njemačkim, nacističkim, napadom na SSSR (1941) i promjenom vojnih savezništava koji će određivati tok rata, ideja totalitarizma je sada iščezla iz propagandnih publikacija

- savezničkih sila što će, uz neke iznimke (Fridriha Hajeka, Franca Nojmana, Maksa Horkhajmera), potrajati do početka Hladnog rata (1947);
6. izbijanjem hladnog rata pojam *totalitarizma* će se ponovo koristiti: posvećivaće mu se univerzitetski kolegiji i rasprave, a pod uticajem Karla Fridriha, Zbignjeva Bžežinskog, Hane Arent, Džordža Orvela, i drugih će ovaj termin zadobiti i snažnu antikomunističku nijansu;
 7. turbulentna društvena previranja iz 1968. godine će na Zapadu proizvesti „novi zalaz ideje totalitarizma“ koja će se tretirati kao „ideološki preostatak Hladnog rata“; pod uticajem kubanske revolucija, vijetnamskog rata i antikolonijalnih pokreta, će se ponovo rehabilitovati pojam imperijalizma čime će se gledišta o totalitarizmu ili izbrisati ili sasvim suspendovati; povratak marksizma je doveo do novog preispitivanja ovog koncepta, mada će američki politolozi Herbert Spiro i Benjamin Barber predlagati da se ukine iz političkog vokabulara;
 8. izbacivanjem iz akademskog polja koncepta *totalitarizma* od 1968.

godine – a pod uticajem francuskih događaja i sovjetske intervencije u Pragu – počinje se opet govoriti o totalitarizmu u krugovima koji potpuno raskidaju sa komunističkim partijama i sada se okreću prema sasvim radikalnoj kritici tzv. „realnog socijalizma“, bilo stvarnim napuštanjem marksizma (Lešek Kolakovski) ili reelaborirajući ga tada u „zapadnjačkom“ kontekstu (Budimpeštanska škola, Agneš Heler i Ferenc Feher); kao rijedak intelektualac Česlav Miloš, pisac *Zarobljenog uma* (1953) koristi termin *totalitarizam* i prije 1968. godine; nešto kasnije, prevođenjem knjige *Arhipelag Gulag* Aleksandra Solženjicina, u Francuskoj će ponovo „otkriti“ totalitarizam (1974), tako da on postaje slogan iza kojeg se smještaju razočarani ideolozi maoizma („novi filozofi“); svoja gledišta o totalitarizmu razvijajuće i predstavnici liberalne kritike totalitarizma (Rejmond Aron) i „jeretički“ marksisti (Kornelius Kastoriadis, Klod Lefort);

9. zakašnjele nove rasprave o totalitarizmu s kraja 80-ih godina XX vijeka bile su u vezi sa krizom

marksizma, kao i restauracijom neoliberalnog svjetskog poretka koji se, nasuprot diktaturama XX vijeka, proglašava najboljim od mogućih svjetova; nikakva nije slučajnost da je obnova interesa za totalitarizam koincidirala s fabrikacijom mita o „kraju Istorije“.

Nakon navedenih „etapa“ rasprava o totalitarizmu, Traverso decidno ističe da je totalitarizam „kameleonski pojam“ koji se koristi „više u deskriptivne nego u analitičke svrhe“. Rasprostranjenosti rasprava o totalitarizmu doprinio je njegov polisemički karakter, mada on otkriva temeljni zahtjev za spoznavanjem i definisanjem novih oblika dominacije i opresije u savremenom svijetu. Kako je tvrdila Hana Arent, u dvadesetom vijeku su se pojavili režimi za koje politički vokabular nije imao adekvatne definicije, a sa kojima se politička misao nikad ranije nije suočila. Montesquie je definisao despotizam kao arbitrarnu vlast utemeljenu na strahu; prema Arentovom mišljenju, totalitarizam označava jednu sasvim novu vrstu dominacije, koja je utemeljena u *ideologiji* a završava u *teroru*.⁹

I, mada nam se čini da je diskurs o „devet etapa“ rasprava o totalitarizmu možda i

⁹ Traverso, E. (2018). *Totalitarizam. Povijest i aporije koncepta*; Dostupno na: <http://slobodnifilozofski.com/2018/04/totalitarizam-povijest-aporije-koncepta.html> Očitano: 23.06.2018.

diskutabilan, ipak smatramo da je sama rasprava o totalitarizmu i njegovoj suštini, veoma značajna. Tim prije, jer ukazuje na postojanje različitih nejednakih, represivnih i opresivnih društveno-istorijskih oblika društvenih odnosa koje možemo situirati u jedan nazivnik koji bi se zvao – *totalitarizam*.

Za neke teoretičare je pojam *totalitarizma formalan* i *neistoričan* jer se, kako se ističe, koristi u poistovjećivanju i poređenju različitih sistema između kojih postoje društveno-ekonomske i idejnoistorijske razlike (npr. fašizma i socijalizma). Za ovaj pojam se govori da je *statičan* i kao takav „neprikladan za razumevanje promena unutar autoritarnih režima“, jer su u njemu „pomešani aspekti totalnosti (celovitosti) sa aspektima totalitarnosti (ideološkog prožimanja)“. Danas je taj pojam *neodređen* i – *maglovit*.¹⁰

Ali, s druge strane posmatrano, postoje i ona gledišta koja ističu da je pojam *totalitarizma* sasvim realan i istoričan jer se, bez obzira na različite ideološke i političke predznake, ipak odnosi na neke zajedničke komponente.

Prema jednom određenju, totalitarizam je pojam pod kojim se podrazumijeva „ideologija ili praksa širokog uplitanja države u društvene odnose, koji se može ostvariti samo uz pomoć organizovane prinudne sile. Država koja se

¹⁰ Kuljić, T. (2007). „Totalitarizam“, u: *Sociološki rečnik* (Priredili Aljoša Mimica, Marija Bogdanović), Beograd: Zavod za udžbenike, str. 627, 628.

naziva totalitarnom, podređuje sebi sve činioce društvenog života, uključujući tu i porodične odnose, ideološka i religiozna ubjeđenja, naučno i umetničko stvaralaštvo, estetičke kriterijume itd.“ Totalitarizam „može biti odraz ideoloških opredeljenja (na primer fašizam), ali to ne mora biti“.¹¹

Iz prethodno navedenog određenja pojma *totalitarizma* apostrofiraju se njegove slijedeće karakteristike:

- ideologija ili praksa državne intervencije u društvene odnose;
- upotreba organizovane sile, i
- podređivanje svih društvenih segmenata državi.

Ono što se posebno ističe, a mislimo da je to sasvim tačno, jeste to da totalitarizam može biti utemeljen na ideologiji i da iz nje proizlazi i da je razvija, ali i da to ne mora da bude tako, odnosno, da u svojoj osnovi ne mora nužno da ima razvijeni koncept ideologije da bi bio ono što jeste – totalitarizam. Socijalizam, staljinizam, fašizam i nacizam se kao oblici i izrazi totalitarizma, temelje na razrađenim ideološkim matricama, ali neki totalitarni izrazi i oblici se ne temelje na nekakvoj koherentno koncipiranoj ideologiji. Diktature, despotizmi, autokratije i apsolutizmi (na primjer, Idi Amina u Ugandi, Manuela Norijege u Panami, Omara al-Bašira u Sudanu, Roberta Mugabea u Zimbabveu,

¹¹ Zlatković, V. (1982). „Totalitarizam“, u: *Sociološki leksikon*, Beograd: Savremena administracija, str. 704.

Aleksandra Lukašenka u Bjelorusiji, Bašara al-Asada u Siriji, vojne diktature i vojne hunte u Južnoj i Srednjoj Americi, itd.), nemaju razrađene ideologije, ali imaju razrađene represivne mehanizma artikulacije totalitarne moći u društvu. Totalitarizmi su ekstremni oblici diktatura.

Navešćemo još neka određenja pojma *totalitarizma*.

Tako se, na primjer, ističe da je potrebno razlikovati totalitarne sisteme od autoritarnih sistema i diktatura. U tom smislu se za totalitarne države ističe da su to države u kojima vladari posjeduju kontrolu nad svim aspektima privatnog i društvenog života te posjeduju takvu političku moć koja isključuje slobodu odlučivanja pojedinaca i grupa nepovezanih s vladajućom političkom garniturom. Kontrola obuhvata sve dijelove društvenog i političkog sistema, od obrazovanja, medija i sporta pa sve do slobodnih aktivnosti. Ili, totalitarizmom se označavaju sve one države koje ne dopuštaju slobodu udruživanja, autonomna udruženja i institucije, budući da su svi aspekti sistema pod kontrolom države. Ne postoje potpuno autonomne institucije poput crkve, klubova i univerziteta, a sredstva komunikacije su pod potpunom i strogom kontrolom. Za neke istinski totalitarizam postoji samo u distopijskim fikcijama poput romana *1984*, Džordža Orvela koji je bio inspirisan Staljinovim Sovjetskim Savezom. Za većinu modernih država, koje se obično

kvalifikuju kao totalitarne, primjerenije je reći da su autoritarni režimi. Naravno, to ne znači da su takvi režimi manje nasilni, zločinački i brutalni, već da je stepen državne kontrole precijenjen. U rječniku se naglašava da je totalitarizam savremeni fenomen u kojemu se guše pluralizam i autonomija civilnog društva, omogućen tehnološkim napretkom i birokratskim sistemom. Bez tehnološkog razvoja i biokratije nemoguće je postići apsolutni stepen kontrole, moći i dominacije.¹²

Za ilustraciju kompleksnosti pojma *totalitarizma* i njegovog određenja, navešćemo još jednu odredbu.

Pod pojmom *totalitarizma* se „označava podređivanje svih sfera društvenog djelovanja državi, službenoj ideologiji ili pojedincu na vlasti. Totalitarne države su one gdje su njeni organi dominantni u svim oblastima društvenog života kao što su kultura, odgoj, umjetnost, pravo...”¹³

¹² Prica, Lj. (2018). *Je li Jugoslavija bila totalitarna? Radikali bi morali shvatiti da postoje nijanse, i da su korijeni totalitarizma zapravo u religiji*; Dostupno na: <https://net.hr/danas/hrvatska/je-li-jugoslavija-bila-totalitarna-drzava-radikali-bi-morali-shvatiti-da-postoje-nijanse-i-da-su-korijeni-totalitarizma-zapravo-u-religiji/> Očitano: 25.10.2018.

¹³ Lavić, S. (2014). *Leksikon socioloških pojmova*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, str. 708.

Dakle, totalitarizam se odnosi na podređivanje svih značajnih područja društvenog života:

- državi, pojedincu ili instituciji koja ima koncentrisanu sveukupnu vlast,
- ideologiji.

Naravno, pored pojedinca, u tzv. demokratijama može postojati grupa osoba bliskih političkim partijama koje čine koaliciju i u parlamenarnoj skupštini, „u ime“ Naroda ili Nacije, podređuju sve odluke svojim sopstvenim stavovima i interesima.

Nekoliko bitnih društvenih i političkih pojava karakterišu totalitarizam: ideologija i praksa sveopšte državne intervencije u društvene odnose, apsolutna državna ili u okviru države pojedinačna i grupna kontrola nad društvenim i političkim institucijama, odnosima i osobama, praksa korištenja prinudne sile nad svim područjima društvenog života, način društvenog života u kojem država stavlja pod svoju kontrolu sva područja javnog društvenog života ne dopuštajući nikakav oblik artikulacije kritike i organizovanja opozicije sistemu, kontrola i usmjeravanje građanskog društva (i njegovog ukidanja), državna monopolizacija političke vlasti, negacija i rušenje pravnog poretka, te negacija individualnosti.

Pod pojmom *totalitarizma* se podrazumijeva „*sistem vlasti i oblik ideologije* u kojoj su sve društvene, ekonomske i kulturne aktivnosti podređene vladajućim organima

monopolske partije i vođe u autokratskim režimima. Totalitarizam predstavlja „najviši stupanj centralizacije, uniformisanja i jednostranog regulisanja sveukupnog političkog, društvenog i duhovnog života“. U tom smislu totalitarizam „prevazilazi stare oblike autokratije“ i „korišćenjem novih tehnika masovnog opštenja i uvlačenjem masa u politiku“ je „nova politička pojava XX veka“. ¹⁴

Za Ernsta Noltea je totalitarizam bio prisutan u prošlosti, prisutan je i u sadašnjosti, a može biti prisutan i u budućnosti.

Nolte određuje *totalitarizam* „kao suprotnost neototalitarnom“ što se, smatra, odnosi na „liberalni, ustavni model“. Zato je totalitarizam bio prisutan u prošlosti, kao što je prisutan i danas i, bez obzira što se pojavljuje u različitim varijantama, karakteriše ga „borba protiv slobode i dostojanstva pojedinca“. ¹⁵

Za Hejvuda je pojam *totalitarizma* kontroverzan, a svoj vrhunac popularnosti je dostigao u periodu Hladnog rata, nakon Drugog svjetskog rata čija je, prije svega, ideološka upotreba, nastojala ukazati na zlodjela „fašističkih i komunističkih režima“.

Pod pojmom „totalitarizma“ Hejvud podrazumijeva „sveobuhvatni sistem političke

¹⁴ Kuljić, T. (2007). „Totalitarizam“, u: *Sociološki rečnik* (Priredili Aljoša Mimica, Marija Bogdanović), Beograd: Zavod za udžbenike, str. 627.

¹⁵ Nolte, E. (1990). *Fašizam u svojoj epohi*, Beograd: Prosveta, str. 16.

vladavine koji se obično uspostavlja svuda prisutnom ideološkom manipulacijom i otvorenim terorom i brutalnošću“. Hejvud napominje da se totalitarizam razlikuje od autokratije i autoritarizma po tome što politizacijom ličnog i društvenog života nastoji da ostvari „potpunu moć“. S druge strane, autokratski i autoritarni režimi su „skromniji“, jer nastoje da ostvare monopol „odstranjivanjem masa iz političkog života“. Totalitarizam „teži `totalnoj moći` kroz politizaciju svakog aspekta društvene i lične egzistencije“. Sama suština totalitarizma se ogleda u nastojanju „stvaranja sveobuhvatne države koja utiče na svaki vid ljudskog života“ tako da ona „pod direktnu kontrolu ne stavlja samo ekonomiju već i obrazovanje, kulturu, veru, porodični život itd...“ U tom pogledu „totalitarizam podrazumeva potpuno ukidanje građanskog društva: ukidanje `privatnog`“. ¹⁶

Izraz *totalitarizam* se koristi i kao oznaka za *hidraulično društvo* kojeg obilježavaju pojave postojanja snažne i od društva jače države, armije koja je dio birokratije, religije koja je povezana sa državom, špijunaže, totalnog terora i totalnog potčinjavanja, te atomizacije i usamljenosti individua. ¹⁷

¹⁶ Hejvud, E. (2005). *Političke ideologije: uvod*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 238; Hejvud, E. (2004). *Politika*, Beograd: CLIO, str. 59.

¹⁷ Wittfogel, K. (1988). *Orijentalna despotija: usporedno istraživanje totalne moći*, Zagreb: Globus.

Takođe, ovaj se izraz koristi i kao oznaka za *diktaturu* pod kojom se podrazumijeva *vladavina jedne ili više osoba* koje prisvajaju ili monopolišu vlast države izvršavajući je bez novih ograničenja. U tom smislu diktature mogu biti: *jednostavne* - u kojima diktator svoju vlast izražava pomoću apsolutne kontrole nad tradicionalnim sredstvima prinude (policija, armija, sudstvo); *cezarističke* - u kojima je diktator prinuđen da osvoji javnu podršku i masovnu bazu podrške svoje vlasti, i *totalitarne* - u kojima postoji monopol prinude koji se rasprostire na sva područja privatnog i društvenog života. Totalitarnu državu karakteriše prelaz države koja se temeljila na vladavini zakona u partijsko-policijsku ili policijsku državu, prelaz od disperzivne vlasti liberalne države u koncentraciju vlasti totalitarnih država, postojanje monopolističke državne partije, prelaz od pluralističke u totalitarnu kontrolu što za posljedicu ima nemogućnost pravljenja razlike između društva i države jer je društvo totalno prožeto državom i kontrolisano. Kontrola se postiže metodama uspostavljanja principa vođstva od „vrha“ do „dna“, sinhronizacijom svih društvenih organizacija kako bi ih država instrumentalno koristila i kontrolisala, stvaranjem elite koja kontroliše masu, atomizira individue i uključuje ih u masovne organizacije gdje su još više izolovane i monopolisane. S tim u vezi, treba pomenuti i teror kao upotrebu nasilja kao stalne prijetnje.

Diktatura je neograničena vlast pojedinaca, klike ili formirane većine u društvenim, političkim i pravnim uslovima u kojima su parlament, izbori i demokratske institucije nebitni. Moderne diktature (totalitarne diktature) su vlasti manjine ali, za razliku od „klasičnih“ diktatura, u njima može da postoji masovni pokret, masovna ideologija i državno upravljanje i dirigovanje svim oblastima života građana. Zatvoren sistem vlasti je bitno obilježje modernih diktatura: vlast je nametnuta tako da narod ne učestvuje u političkom odlučivanju nego u glasnom zahvaljivanju Vladi, Državi, Partiji, Vođi. U totalitarnim diktaturama političko djelovanja se temelji na nametnutoj idiličnoj, ali lažnoj, predstavi o „istinskom“ jedinstvu naroda (nacije, rase), vlade i partije. Uloga racionalnih stanovišta i vrijednosti opada jer na emocijama masa totalitarne diktature temelje svoju vlast. Takva vlast je zatvorena i nekontrolisana, sa snažnim birokratskim aparatima ugnjetavanja stanovništva. Teror i strah su bitne komponente modernih diktatura.

U totalitarnim državama su pojedinci pretvoreni u masu, odnosno gomilu.¹⁸

Prema Le Bonovom mišljenju gomila predstavlja „skup pojedinaca bez obzira na

¹⁸ Ovdje ne pravimo distinkcija između pojmova *mase* i *gomile*. I jedan i drugi pojam se često koriste kao sinonimi za oznaku homogenizovane grupe osoba koja, pod uticajem vanjskih stimulansa, osjeća, misli i ponaša se na isti ili sličan način.

njihovu narodnost, zvanje ili pol i bez obzira na slučaj koji ih je okupio“. U psihološkom pogledu se „nagomilavanje ljudi“ razlikuje od pojedinaca od kojih je sastavljena ta grupa. Jer, u grupi „svjesne ličnosti nestaje, osjećaji i ideje svih pojedinaca okrenuti su u istom smjeru“ u kojem „nastaje grupna duša“. Grupa je podvrgnuta „zakonu duševnog jedinstva gomile“ čije su karakteristike:

- *duševno jedinstvo* – veliki broj odvojenih i posebnih osoba kada se nađu na jednom mjestu, a pod uticajem snažnih emocija, mogu dobiti obilježje psihološke gomile u kojoj osobe gube individualne a dobivaju grupne osobine;
- „*ženska priroda*“ - *emotivnost i impulsivnost*; gomilu vodi nesvjesnost i zato je ona „igračka u rukama vanjskih podražaja... ona je rob impulsa koje prima... pojedinac u gomili gubi pojam nemogućnosti... sve su gomile bez sumnje uvijek razdražljive i impulsivne“;
- *gubitak individualnosti* - u gomili individualne razlike nestaju;
- *povećan osjećaj moći* - u gomili pojedinac savim gubi pojam nemogućnosti;
- *povećana sugestibilnost i lakovjernost* - sugestija je zarazna

jer usmjerava naglu orijentaciju osjećaja u određenom pravcu; izostanak razuma kod gomile stvara lakovjernost; u gomili su osobe hipnotizovane i pod uticajem sugestije iz njih izbija njihova primitivna priroda, nagoni i predrasude, a razvija se impulsivnost, emocionalnost, pa i okrutnost; gomila zapada u regresiju, odnosno u primitivna stanja svijesti i ponašanja; gomila je autoritarna i netolerantna, i slijepo poštuje silu i autoritet.¹⁹

Le Bon je posebno analizirao ulogu i značaj vođe gomile decidno ističući da je gomila „servilno stado koje nije u stanju ništa da radi bez gospodara“ što vođe, kao osobe više od akcije nego razmišljanja, to dobro znaju i zato gomilama (masama) manipulišu.

Kako je gomila anonimna i neodgovorna, osjećanje odgovornosti potpuno nestaje. Pojedinaac u gomili je obuzet hipnotičkom energijom i snagom gomile, i spremno žrtvuje lične interese kolektivnim. I, „pošto je potpuno izgubio svoju svjesnu ličnost, on se povinuje svim prijedlozima izvršioca... i čini djela koja su u potpunoj suprotnost sa svojim karakterom i navikama“. Na taj način pripadnik gomile postaje sve više netolerantan i fanatičan.

¹⁹ Le Bon, G. (1989), *Psihologija gomile*, Zagreb: Globus – Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

U modernim diktaturama je čovjek redukovan na objekta aparata vlasti, a sredstva kojima se ostvaruje instrumentalna i funkcionalizirajuća uloga redukovanja osoba su propaganda, teror, kontrola sredstava informisanja, tajna policija, razne vrste pritisaka. Totalitarne diktature militariziraju društvo i pretvaraju osobe u bezvoljno oruđe političke vladajuće elite. U cjelini posmatrano, nasilje prožima totalitarne diktature, a ono se manifestuje ne samo u teroru, propagandi, odbacivanju kritičkog mišljenja, nego i likvidaciji slobode pojedinaca i prava građana, kao i u permanentnom nametanju psihoze vanrednog stanja zbog paranoičnog stava o „ugroženosti Države“ kao ugroženosti ljudskih vrijednosti.

Kao oznaku za totalitarizam i totalitarne države neki teoretičari naglašavaju *političku dimenziju*, i kao osnovne karakteristike totalitarne diktature ističu pojave kao što su: postojanje oficijalne ideologije, masovne partije, tajne policijske kontrole i monopolizacije sredstava informisanja, ekonomije i vojske.

Teoretičari koji ističu političke aspekte totalitarne države najčešće ih vezuju za državu koja je svemoćna i koja individue svodi na automatizovane i usamljene pojedince s uskraćenim političkim pravima i pravnim sredstvima izražavanja, odnosno koja, zato što je svemoćna, jeste i neodgovorna, jer prisiljava i podređuje, kontroliše, zastrašuje i manipuliše.

Postojanje totalitarne države često se dovodi u vezu sa političkom partijom iz koje država, političke oligarhije i vođa države proizilaze, i koji državu kontrolišu. Država kontroliše, usmjerava i reguliše *građansko društvo*, nekontrolisano uspostavlja i ruši pravni poredak, monopolizuje i centralizuje vlast, negira individue.

Pojam *totalitarizma* se, ipak, ne može isključivo svoditi na državu, nego i na neke druge komponente *društva* a koje su, manje ili više, povezane sa državom. Totalitarizam karakteriše razaranje granice između države i društva i totalna politizacija društva najčešće pomoću medija i različitih oblika propagande, militantnog djelovanja monopolističke partije i represivnih institucija koje dovode do ukidanja građanskog društva.

Izraz *totalitarizam* se koristi i kao oznaka za ***terorističko podređivanje duhovnih sfera***: nauke, umjetnosti, kulture, obrazovanja, vrijednosti, morala. U totalitarnim državama se provodi postupak atomizacije individua, naravno i onda kada ih totalitarna država masovno organizuje, a sve sa ciljem da se nad njima uspješno provede postupak socijalne i političke kontrole. Totalitarna država postoji upravo tako što „u neprekinom nastojanju da se unište sve postojeće društvene aktivnosti i svaka spontana kristalizacija društvenog života“; zato društvene aktivnosti moraju da se „nadomjeste organizacijama nametnutim od države. U

savršeno totalitarnom društvu nije dopušten nijedan oblik ljudske aktivnosti – ekonomski, intelektualni, politički – ako ga država nije planirala ili odobrila, a ljudi – pojedinci se smatraju nacionalizovanim vlasništvom države“.²⁰

Sve to jasno pokazuje da je za totalitarizam karakterističan - *antropološki nihilizam*.

Upravo zato se pojedinci i njihove grupe nesmetano mogu proganjati i uništavati, a mogu samo zato što u totalitarnoj državi dolazi do promjene skale vrijednosti u kojoj, u manjoj ili većoj mjeri, bitnu ulogu imaju: vođa, organizacija, ideologija, partija, obožavanje *status quoa*, veličina moćnih, utopljenost u organizaciju i poslušnost državi, partiji i naciji.

Herbert Markuze ističe da totalitarizam ne mora da bude samo političkog karaktera, nego se može odnositi i na sferu tehnologije i kulture. Tehnologija pretvara industrijsko društvo u totalitarno manipulišući ljudskim potrebama i sprečavajući formiranje efikasne opozicije protiv sistema. Moderna industrijska društva razvijaju totalne oblike represije i opresije, i guše svaki oblik kritike i opozicije. Totalitarni elementi su široko prisutni i u demokratskim kapitalističkim društvima, i više nisu toliko utemeljeni na teroru, već na reifikaciji društvenih odnosa, kao i na formalnom poštivanju prava i sloboda koji su

²⁰ Kolakovski, u: Horvat, B. (1984). *Politička ekonomija socijalizma*, Zagreb: Globus, str. 58.

lišeni stvarnih sadržaja. Markuze decidno ističe da riječ *totalitaran* ne podrazumijeva samo terorističku političku koordinaciju društva, već podrazumijeva i neterorističku ekonomsko-tehnološku koordinaciju društva koja djeluje posredstvom postupka manipulisanja potreba imajući za cilj sprečavanje formiranja opozicije sistemu. U takvim uslovima se, a uz pomoć sredstava informisanja, kritičko mišljenje potpuno povlači pred izrazito manipulativnim jednodimenzionalnim mišljenjem i ponašanjem. U tom modelu su „odbijene ili reducirane... aspiracije i objektivne mogućnosti koje, po svom sadržaju, transcendiraju postojeći svijet rasuđivanja i akcije. One su redefinisane racionalitetom danog sistema i njegova kvantitativnog rasta“.²¹

Markuze dovodi pojam *totalitarizma* u odnos sa *tehnološkim racionalitetom* ističući da na osnovu svoje tehnološke osnove savremeno industrijsko društvo teži totalitarizmu.

U obilježja totalitarizma se mogu svrstati postupci i pojave manipulisanja potrebama koji se odvijaju kroz pseudodemokratizaciju u sferi potrošnje, osiguranja eksploatacije i potiskivanja revolta, terorističkog potiskivanja opozicije te organizovanja kontrarevolucije u obliku fašizma.

²¹ Marcuse, H. (1968). *Čovjek jedne dimenzije*, Sarajevo: Veselin Masleša, str. 22-23, 30; Marcuse, H. (1984), *Represivna tolerancija*, u: Barington, M., Wolf, P. R., Marcuse, H. (1984), *Kritika čiste tolerancije*, Zagreb: Globus.

Za primjer Markuze navodi američko društvo kao paradigmatičan model visokorazvijenog društva kojeg će slijediti manje razvijena društva. Govori o fašističkoj tendenciji ističući: „Pitanje je da li u S.A.D vlada fašizam. Ako se pod tim podrazumjeva postepeno ili brzo ukidanje ostatka pravne države, organizovanje paravojnih jedinica kao što su *Minuteman*, davanje policiji vanrednih punomoćja, kao što je na primjer zloglasni *Noknock Law* koji ukida nepovredivost stana, ako se pogledaju sudske odluke tokom posljednjih godina, ako se zna da su posebne jedinice u Sjedinjenim Državama, tzv. *conunter-insurgency*, podučene za mogući građanski rat, ako se pogleda na bezmalo već direktnu cenzuru štampe, televizije i radija, onda se po mom mišljenju s puno prava može govoriti o začetku fašizma. Naprotiv uvijek se iznova prigovara da u Americi postoji još uvijek mnogo više prostora za radikalnu kritiku nego danas, na primjer u Francuskoj. To je tačno, ali se to da svesti na to da američko društvo još za sada može sebi dozvoliti ovu kritiku, budući da ona ostaje bez dejstva“. Treba pomenuti još jednu indikativnu činjenicu, a koja se odnosi na političku upotrebu psihijatrije i psihijatrijsko proganjanje političkog mišljenja. Naime, u SAD je 1950. godine stvoreno šest koncentracionih logora, u koje bi, prema odluci predsjednika, mogli da budu strpani svi oni koji ugrožavaju „opštu sigurnost“, oni kojima čak ne bi bilo ni suđeno. Ova činjenica „američke demokratije“

neodoljivo podsjeća na Platona koji iz svoje *Države* potpuno isključuje pjesnike, jer kao individualisti, unose „opasne misli“ u javnost. Ili, ona podsjeća i na već pomenutog Kleona, koji je smatrao da su intelektualci pogubni za državu. Konačno, sve to zajedno podsjeća i na Orvelovu *1984.* u kojoj se neistomišljenici tretiraju kao disidenti, a disidenti kažnjavaju „brisanjem iz istorije“. Ali, vratimo se prethodnom mišljenju. Prema njemu, američki fašizam izgledaće drugačije od onog njemačkog ili italijanskog jer se i američko društvo razlikuje od italijanskog iz 1922. godine ili njemačkog iz 1933. godine. Harizmatičke vođe, personifikovane u liku Hitlera ili Musolinija, više nisu nužne. Američki fašizam bi vjerovatno mogao biti prvi koji bi na vlast došao demokratskim putem i demokratskom podrškom naroda nakon lenjinizma, fašizma i nacizma.²²

Sama po sebi, tehnologija, naravno, ne prouzrokuje totalitarizam. Stvara se savremena *korporativna država* kao izraz koncentracije moći Velikog biznisa i Velike Vlade. To je *prijateljski fašizam*, smatra Bertram Gros. I tzv. „raširena logika“ mondijalnog kapitalizma okrenuta je „ka mnogo koncentrisanoj, beskrupuloznoj, represivnoj i militarističkoj kontroli partnerstva Velikog biznisa i Velike vlade, koji da bi sačuvali privilegije ultrabogatih,

²² Markuze, H. (1978). *Merila vremena*, Beograd: Grafos; Markuze, H. (1979). *Kontrarevolucija i revolt*, Beograd: Grafos.

korporativnih moćnika i starješina u vojnom i civilnom poretku, guše prava i slobode drugih ljudi kako kod kuće, tako i preko granice.

Osnovu fašizma treba tražiti u otuđenosti Velikog biznisa, aristokratije i vojske čija nacionalistička vlada uspostavlja apsolutnu kontrolu nad društvom i čitavim svijetom. Kada ovakav tip fašizma naziva „prijateljskim“ Bartram Gros nastoji da pokaže da fašizam ne mora da ima grube oblike u kojima se manifestovao u klasičnim oblicima u Italiji, ili nacističkoj Njemačkoj. Naprotiv, fašizam ne mora da zahtijeva vladavinu jedne partije niti glorifikaciju vođe i države, niti obaranje legislative, niti poricanje razuma. Time se ne poriče postojanje demokratije već, naprotiv, ističe da je ona pogodna forma instrumentalizacije represije i nasilja. Glavno sredstvo terora treba tražiti u strahovitoj manipulaciji koju obavlja Veliki biznis, u porastu upravljanja informacijama, sviješću, potrebama i interesima. Sredstva masovnog informisanja se ne pokazuju kao sredstva prosvjećivanja, nego kao sredstva masovnog zaglupljivanja čije falsifikovane informacije najčešće navode na pogrešne zaključke kako bi se poredak prihvatio. Tako je „prijateljski fašizam“ više perfidniji od „klasičnog“ jer „Velika vlada manje pljačka od, a više za Veliki biznis“. Tako Amerika može biti prva zemlja u koju fašizam može da uđe kroz demokratsku strukturu politike, a načini na koje se to može dogoditi odnose se na koncentraciju

moći Velikog biznisa i Velike vlade, potpuno potkopavanje demokratskih institucija, manipulativnu kontrolu i upravljanje informacijama, sviješću i potrebama ljudi, jačanje sistema upravljanja i metoda prihvatanja sistema, stvaranje suptilnih metoda terora koji ljude pretvaraju u masu usamljenih, apatičnih, atomizovanih i izolovanih individua koji traže supstitute utjehe i olakšanja u drogama, sektama, kultovima, seksu pa i raznim oblicima ludila. Sve je to stvarnost jednog totalitarnog svijeta u kojem ljudi ne predstavljaju ništa, svijeta koji je u osnovi fašizovan. U njemu država ima ulogu „arhitekta konzervativnog konsenzusa“; to je „pozitivna država“ sa sistemom „represivnog upravljanja“; to je *fašizam bez suza*, *fašizam sa humanim licem*, odnosno *prijateljski fašizam*. Kada identifikuje totalitarizam i kada termin *fašizam* češće upotrebljava od termina *totalitarizam*, ovo gledište zapravo nastoji da jedan politološki termin zamijeni efektivnijim i lakše prepoznatljivim terminom.²³

Postoji i gledište koje, analizirajući američko društvo, ističe da njime upravlja *elita vlasti* sastavljena od šefova državne egzekutive, vojnih starješina i vodećih ličnosti kapitalističkih korporacija.

Prema ovom mišljenju, privredom vladaju korporacije, politički poredak se pretvorio u centralizovanu izvršnu organizaciju a vojni

²³ Gross, B. (1982). *Friendly Fascism: The New Face of Power in America*, Boston.

poredak u najskuplju i najveću vladinu ustanovu. Razmatrajući posljedice totalitarnih, fašističkih tendencija na svakodnevni život ističe se da su najznačajnije slijedeće: stalna inflacija, recesija i velika nezaposlenost. Upravo, zato su najviše ugroženi ljudi sa nižim i srednjim primanjima dok bogati postaju još bogatiji, ekonomski i politički moćniji. To je ta američka „elita vlasti“ koja po svaku cijenu koristi korporativnu državu radi ostvarenja svojih ekonomskih i političkih ciljeva kako u svom društvu, tako i prema zahtjevima sopstvenih interesa i u cijelom svijetu.²⁴

Šeldon Volin ističe da, pored klasičnog tipa totalitarizma (nacizma i fašizma, čija se vlast temeljila na suzbijanju liberalnih političkih praksi), postoji totalitarizam Supersile (koji se oslanja na postavke liberalizma i demokratije). Za Volina je to nacizam okrenut naglavačke, odnosno *obrnuti totalitarizam (inverted totalitarianism)*. Ovo je sistem koji teži totalnosti, ali tako što je vođen ideologijom *troška i učinka (cost-effect)* umjesto *višom rasom (Herrenvolk)*, odnosno orijentisan je materijalnim a ne idejnim.

Tri su nivoa na kojima se unutrašnji totalitarizam zasniva. Za razliku od nacističke Njemačke, gdje je država imala potpunu dominaciju nad ekonomijom, u savremenom, „obrnutom totalitarizmu“ *korporacije* politikom

²⁴ Mils, S. R. (1964). *Elita vlasti*, Beograd: Kultura.

lobiranja potpuno dominiraju Supersilom, čija je vlada tehnički servis moćnih korporacija, „što se, kako primjećuje Ivanović, naravno ne smatra korupcijom, već sasvim prihvatljivom pojavom“. Drugi nivo „obrnutog totalitarizma“ se odnosi na *demobiliziranost*. Naime, dok je nacistički režim ima potrebu za neprestalnom mobilizacijom masa, savremeni totalitarizam ima potrebu za potrebuje demobiliziranošću gdje se mase imobiliziraju tako da postaju politički ravnodušne. Cjelokupna politička aktivnost masa se svodi na aktivnost učešća u glasanju na izborima. Štoviše, slab odaziv prihvaća se s oduševljenjem jer je pokazatelj da je veliki dio populacije prestao očekivati pomoć ili priželjkivanu promjenu od vlasti. I, dok su se totalitarne vlasti u nacističkoj Njemačkoj, fašističkoj Italiji i staljinističkom SSSR-u oslanjale na sljedbenike, u današnjem savremenom, odnosno tzv. „unutrašnjem totalitarizmu“ postoji oslanjanje na građane koji biraju „potrošačku suverenost“ i „dioničarsku demokratiju“ koja im pruža osjećaj da sudjeluju u donošenju odluka. I, konačno, treći nivo manifestacije „obrnutog totalitarizma“ se na – *demokratiju*. Za razliku od klasičnih totalitarizama gdje, nakon uspostavljanja vlasti, prekida sa demokratijom i njenim proceduralnim postupcima, „obnuti totalitarizam“ nastoji pokazati da je model demokratije (naravno, zajedno sa totalitarnim konceptom ljudskih prava i sloboda) u SAD-u uzor demokratijama širom

svijeta. To su načini na koje unutrašnji ili „obrnuti totalitarizam“ preokreće stvari, jer on nije konceptualizovan „kao jasna ideologija ili ostvaren javno, već je održavan moćnicima i građanima koji ne mogu biti svjesni dubljih posljedica njihovog djelovanja ili odustajanja od djelovanja“. Može djelovati da ovaj totalitarizam nije ništa opasan, ali jeste kao i njegovi totalitarni prethodnici. „Ono što, međutim, ne ovisi o perspektivi jest da liberalna demokracija američkog tipa predstavlja sustav unutrašnjeg totalitarizma u kojem građani doista imaju slobodu glasati za stranku koju žele, ili pak, ako se ne zadovolje mogućnošću tako uskog izbora, imaju slobodu kritizirati, demonstrirati, mijenjati, ujedinjavati se, ali će novac neovisno o tome i dalje definirati njihovu političku i privatnu egzistenciju čineći navedene mogućnosti i slobode izlišnima, a korporacije stvarnim vlasnicima njihove egzistencije“. Ovu političku formu u kojoj su vlade upravo legitimirane izborima koje su u potpunosti u stanju da kontroliše, Šeldon Volin naziva „upravljanim demokratijama“ (*managed democracy*). „Pod ovakvim oblikom političkog uređenja biračkom tijelu je oduzeta mogućnost značajnog utjecanja na usvojene odluke, jer ih sustav sam proizvodi određenim tehnikama odnosa s javnošću (*public relations...*) i proizvodnjom pristanka preko masovnih medija (*manufacturing consent*). Mogućnost postizanja političkog demokratskog konsenzusa (i na površnoj razini) je smanjena.

Međutim, kapacitet države da nametne odluku – kombinacijom sile, zakona, tehnike informiranja, odnosno iznutra – biva moderniziran i povećan. Drugim riječima, postaje moguće kompenzirati gubitak demokratske snage autoritarnim sredstvima a da se istovremeno održava“, kako bi to rekao Ulrich Bek – „demokratska fasada“. Konačno, sada se fenomen društvene prihvatljivosti i stabilnosti premješta sa područja prisile na područje sreće, zabave i hedonizma. „Osnovni društveni imperativ unutrašnjeg totalitarizma postaje zahtjev `biti zadovoljan`. Biti zadovoljan ili sretan znači biti neobavezan, bezbrižan u svom svijetu. Proces socijalizacije, kao proces učenja društveno prihvatljivog ponašanja, sve više je tehnološki posredovan i pretvara se u proces infantilizacije, odnosno postaje proces skraćivanja vremena od pojave želje kod pojedinca do ispunjenja te želje. Unutrašnji totalitarizam... onemogućava refleksiju pojedinca i društva. Ova karakteristika sustava ga čini samo-perpetuirajućim, zatvorenim i nezavisnim u odnosu na povijesni kontekst. Iz tog se razloga nikakvim blagostanjem, vrijednosnim sudovima ili preferencijama ne može prikriti bit unutrašnjeg totalitarizma koji onemogućava promjenu, a time i slobodu“.²⁵

²⁵ Wolin, Sh. S. (2004): *Politics and Vision: Continuity and Innovation in Western Political Thought*, Princeton University Press, Princeton; Cf: Ivanović, J. (2012). „Unutrašnji totalitarizam: od vanjske prisile do imperativa

Iz prethodnih gledišta se vidi da je totalitarizam politički ali i tehničko-tehnološki fenomen. I dok se u tehnološkom pogledu totalitarizam dovodi u odnos sa tehničko-tehnološkom organizacijom i koordinacijom društva, dotle se u političkom pogledu on dovodi u vezu sa političkom koordinacijom, kontrolom i organizacijom društva od strane partije, države, oligarhije, pojedinca.

Vidjeli smo da se riječ „totalitarizam“ najčešće dovodi u vezu **sa političkom dimenzijom kontrole društva**. U tom smislu se ova riječ veže za *državu* kao najmoćniju društvenu i političku instituciju.

Takođe, pojam totalitarizma se dovodi i u vezu sa *oblikom političkog sistema i režima, autokratijom i diktaturom* u okviru kojih *država* kontroliše sva javna društvena područja. Istovremeno, ovo određenje u sebe uključuje i činjenicu da, osim *javnog* područja, totalitarni subjekt moći kontroliše i *privatno* područje osoba.

Totalitarizam može zadobiti oblik oblik *autokratije* i *diktature* u okviru koje pojedinac ili, politička oligarhija na čijem se vrhu on nalazi, preko institucija države stavlja pod kontrolu sve oblasti društvenog života, negirajući civilno društvo i ne dopuštajući nikakav oblik kritike ni opozicije režima.

zadovoljstva“, *Filozofska istraživanja*, god. 32, sv. 3–4, *pass*.

Termin *totalitarizam* služi i kao oznaka za *klasifikaciju političkih režima i kriterija određenja pojma demokratije*.

Izraz „totalitarizam“ se ne koristi samo kao oznaka za državu, nego i kao oznaka za druge značajne društvene i političke komponente, kao na primjer, kao oznaka i za *političke sisteme* tako što se ističe da su višepartijski sistemi demokratski a jednopartijski (fašistički, nacistički, tzv. „komunistički“) totalitarni. Ovakvo ne naučno, ideološko shvatanje totalitarizma, je naročito nakon Drugog svjetskog rata imalo za cilj vrijednosnu kritiku jednih (socijalističkih) a vrijednosnu apologiju drugih političkih sistema, američkog posebno. Zapravo, ono nije predstavljalo ništa drugo do ideološku i propagandnu osnovu američke ideologije u hladnom ratu.

Potpuno simplicifirajuće gledište pojam *totalitarizma* definiše kao temeljnu karakteristiku jednopartijskih sistema te, stoga, nije u mogućnosti da vidi da je totalitarizam veća ili manja karakteristika partijskih sistema, država, političkih zajednica. S tim u vezi izraz *totalitarizam* se upotrebljava u vrijednosno-negativnom značenju kao oznaka kojom se nastoji diskvalifikovati vrijednost nekog poretka.

Takođe, često se termin *totalitarizam* odvaja od pojave tzv. **masovne demokratije** pod kojom se podrazumijeva masovno, tzv. „demokratsko“ učešće pojedinaca i grupa u političkoj organizaciji društva. I ovaj postupak je

simplicifirajući i, stoga, pogrešan jer neće ili ne želi da uvidi da je masovna demokratija farsa i, zato, u suštini prožeta totalitarizmom. U „masovnom društvu“ je narod pretvoren u potpuno obespravljenu *masu*.

Kriterij postojanja demokratskog poretka ne može biti masovno učešće (jer je to, u određenom smislu riječi, bio slučaj u fašističkoj, nacističkoj, staljinističkoj ili neototalitarnoj državi), nego *donošnje odgovornih demokratskih odluka*. Upravo, polazeći od toga, može se reći da je totalitarizam oznaka i za politički postupak pretvaranja individua u *masu*, oznaka za političku proizvodnju izmanipulisane mase koja postaje objektom terorističke politike i predmetom političke manipulacije.

Totalitarizam je u XX vijeku nastao kao rezultat širenja jednakosti dva vijeka nakon Francuske revolucije.

Tokvil je isticao da je demokratija tokom svoje egalitarnostičke faze razvoja stvorila vakum između naroda i vlade na vrhu koja je imala vlast koja je mogla ugrožavati narod.²⁶

Postoji veza između masovne demokratije i totalitarnih država. Parlamentarne demokratije se „sunovrate u totalitarne režime“, a i totalitarni režimi se transformišu „u parlamentarne demokratije“ (Agamben, 2013: 177).

²⁶ Van Doren, Ch. (2005). *Povijest znanja: prošlost, sadašnjost i budućnost*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 298.

Demokratija potkopava samu sebe tako što se pretvara u demagogiju i tiraniju manjine. Davanje vlasti političarima koje više ne interesuje narodna volja niti narod, pokazuje njihovu apsolutnu neodgovornost i besmisao demokratije. To je poraz demokratije.

U osmoj knjizi Platonove *Države* Sokrat (469-399) raspravlja o tome kako ljudi prirodno nisu skloni samoupravi, već traže snažnog vođu koga će slijediti. Omogućena slobodom govora, demokratija zapravo omogućava demagogiju da eksploatiše potrebe ljudi za snažnim vođom koji će upotrijebiti ovu slobodu da iskoristi ozlojađenost i strahove ljudi. Nakon što osvoji vlast, demokratiju zamjenjuje tiranijom. Upravo, zahvaljujući demokratiji uspjeh su ostvarili totalitarni vlastodršci kao što su Lenjin, Musolini i Hitler. Diktature su nastajale iz demokratije, odnosno demokratskih političkih odnosa. Dovoljno je za primjer uzeti Italiju, Njemačku, Španiju, Argentinu a, u izvjesnom smislu, i SSSR, Jugoslaviju, Kinu.

Pojam *totalitarizma* se mora dovesti u širi društveni kontekst i vezu. U tom smislu, Podgorecki razlikuje tri tipa totalitarizma:

- **psihološki** – koji se odnosi na svojstva autoritarnog tipa *ličnosti*, kao što su autoritarnost, netrpeljivost, krutost, rigidni konformizam, subordinacija u odnosu na viši autoritet a dominacija u odnosu „na dole“, tj.

apsolutna pokornost u odnosu na pretpostavljene a potpuna bezobzirnost prema potčinjenima, konvencionalnost, odbacivanje drugih;

- **društveni** – koji se odnosi na *društvo* kao globalnu zajednicu, totalitarno organizovano kroz postojanje ideologije, partije, monopola (nad ekonomijom, policijom, vojskom, medijima, kulturom, obrazovanjem) i represije nad „neprijateljima režima“, i
- **organizacijski** – koji u sebe uključuje disciplinatorne *institucije* kao što su zatvori, kasarne, radni logori, te tzv. „logori za prevaspitavanje“, psihijatrijske ustanove u kojima su osobe podvrgnute nadzoru, kontroli i pritiscima koji ih depersonalizuju, ograničavaju i negiraju.²⁷

U SSSR-u je psihijatrija bila u domenu nadležnosti policijskog sektora unutrašnjih poslova.

U bivšoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji su se neki političari, kao što je bio Todo Kurtović, zalagali za izgradnju

²⁷ Vrban, D. (2006). *Sociologija prava: uvod i izvorišne osnove*, Zagreb: Golden Marketing - Tehnička knjiga, str. 239-240.

specijalnih institucija za intelektualce: „logora za intelektualce, jednih za one koji naginju Zapadu, a druge za one sklone Istoku. Mi znamo njihova imena“ - govorio je Kurtović.²⁸

Pa, i danas se neki političari zalažu za „otvaranje“ kojekakvih knjiga u koje bi trpali „neprijatelje“ svoga mišljenja, stavova svoje partije i političke oligarhije.

Kritički elementi u totalitarnim državama su završavali u radnim i koncentracionim logorima, logorima za „prevaspitavanje“, prinudnim zatočeništvima i psihijatrijskim bolnicama.

Za totalitarizam je karakteristično da nastoji da uništi bilo kakav oblik pluralizma, kritike i dijaloga, te antagonizma i konflikta. Za njega je karakteristično da pokušava da uspostavi korporativno „`monolitno` jedinstvo na vrhu“, da

²⁸ *Duga*. (1988). br. 386. U bivšoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ) je postojala tzv. *Bijela knjiga Stipe Šuvara*. Zapravo, riječ je o kolokvijalnom nazivu dokumenta pod ekstenzivnim nazivom *O nekim idejnim i političkim tendencijama u umjetničkom stvaralaštvu, književnoj, kazališnoj i filmskoj kritici, te o javnim istupima jednog broja kulturnih stvaralaca u kojima su sadržane politički neprihvatljive poruke*. Ovaj, kao i neki drugi dokumenti, su rađeni na temelju instituta *verbalnog delikta* Krivičnog zakona SFRJ kojim se represivno nastojala onemogućiti artikulacija kritičke misli usmjerene prema tadašnjem totalitarizmu koji je provodio Savez komunista Jugoslavije (SKJ) u SFRJ. Na osnovu ovakvih mnogih dokumenata ostvarivana je partijska hajka na „nepodobne“ intelektualce tadašnjeg vremena.

uz pomoć političke partije „u sebi koncentriše, na skoro teokratski način, političku, filozofsku, naučnu, policijsku i vojnu kompetenciju“ te da zakonodavnu, izvršnu, sudsku, kulturnu i ekonomsku vlast potčini „svekompetentnosti jedine partije“. Totalitarizam se, smatra Edgar Moren, „ne sastoji u apsolutnoj vlasti države, nego u apsolutnoj vlasti partije“ nad svim segmentima države i društva. „Partija nastoji uspostaviti jedno jedinstveno i harmonično društvo u kome se, zahvaljujući njoj, podudaraju interesi pojedinca, države, svih i svakog ponaosob, pošto su iskorijenjeni uzroci klasne borbe... Stoga sistem ne može da prizna odstupanje i opoziciju; on poznaje samo mentalne devijacije, izdajnike i špijune“.²⁹

U totalitarnim državama, društvima i pokretima *ideologija* igra veoma značajnu ulogu u manipulativnom procesu političkog oblikovanja pojedinaca i društvenih grupa.

Smatra se da je termin *ideologija* prvi put upotrijebio Desti de Trasi dajući mu neutralno značenje „nauke o idejama“. Ideologija je shvaćena kao nauka o opažajima i idejama čijim se kombinovanjem formiraju čovjekova saznanja o Cjelini (svijetu, društvu, i čovjeku).

Francuski filozofi su sebe nazivali *ideolozima* a svoje učenje *ideologijom*. Smatrali su da ideologija predstavlja osnovu za političke, pedagoške i moralne preobražaje u društvu. U

²⁹ Morin, E. (1989). *Kako misliti Evropu*, Sarajevo: Svjetlost, str. 162-163.

političkom smislu djelovali su kao opozicija Napoleonu koji je pod *ideolozima* podrazumijevao političke „sanjalice“ koji su zapravo izražavali njemu suprotna gledišta. Kao svoje političke protivnike protjerao ih je sa Akademije nauka a na Univerzitet doveo svoje filozofe koji su imali zadatak da pobiju gledišta „ideologa“ te da izgrade ideologiju koja će odgovarati Napoleonu.

Od tada riječ *ideologija* zadobiva izrazito negativno značenje kako na gnoseološkom nivou kao pristrasna, pogrešna, iskrivljena, interesno utemeljena, kriva, iluzorna, lažna ili „izokrenuta“ svijest, tako i na ontološkom nivou kao svijest koja proizlazi iz čovjekovog otuđenog načina proizvodnje.

Ideologija se pokazuje kao parcijalna, otuđena i mistifikovana svijest jer „zamagljuje“ i „obmanjuje“, jer je njena vrijednosna orijentacija okrenuta tako da se svijet vidi u svjetlu želja, težnji i ideala, a ne u njegovoj stvarnosti gdje se ne primjećuju pojave koje nisu predmet i cilj ideoloških interesa. Zato je ideologija skup određenih ideja koje zastupa neka društvena grupa koja preko nje nastoji da ostvari svoj interes.

Preko ideologije se interes grupe racionalizacije, a ta se racionalizacija interesa nameće kao jedino ispravna svijest. U ideologiji socijalizma i staljinizma se ona odnosila na koncepciju diktature proletarijata i izgradnji besklasnog društva, u fašizmu na koncept nacije,

a u nacizmu na koncept izgradnje „čiste rase“. Pomoću vladajuće ideologije dominantne političke oligarhije nastoje da svoje djelovanje legitimišu kao vladajuće djelovanje.

Društvena grupa svoju dominantnu moć ne izražava samo kroz nivo postojanja ekonomske moći (tj. vlasništva nad sredstvima za proizvodnju) ili političke moći (uz pomoć političke vlasti), nego i uz pomoć institucija ideološke dominacije, odnosno uz pomoć tzv. **državnih ideoloških aparata**: religijskog, školskog, porodičnog, pravnog, političkog, sindikalnog, informativnog i kulturnog državnog ideološkog aparata. I dok represivni državni aparati svoju postojanost temelje na sili, dotle državni ideološki aparati svoje postojanje temelje na ideologiji. Upravo, preko državnih ideoloških aparata širi se jedna koncepcija svijeta, ubjeđenje i shvatanje vladajuće političke elite, odnosno, širi se njen pogled na svijet.³⁰

Ideologija može da predstavlja srž totalitarnog režima totalitarne države. U totalitarnoj državi partija nastoji da ima ideologiju jer bez nje ne bi mogla ostvarivati svoje interese. Preko instrumentalnih državnih mehanizama totalitarna partija *objašnjava* i *opravdava* razloge svoga djelovanja u ostvarivanju ciljeva, *podstiče* masovno djelovanje i masovne aktivnosti radi realizacije političkih ciljeva koje proklamuje ideologija.

³⁰ Altiser, L. (2015). *Ideologija i državni ideološki aparati*, Beograd: Karpos.

Osim toga, pomoću ideologije se *homogenizuje* masa državno-partijskih aktivista, u smislu građenja snažnog jedinstva među onima koji usvajaju istu ideologiju. Totalitarne političke partije nastoje da ostvare potpuni ideološki monopol, tj. da nametnu jednu ideologiju kao isključivu istinu i, isto tako, da kontrolišu aktivnosti građana, emocija, shvatanja i ponašanja.

Tako ideologije imaju i ulogu *sedativa*. Naime, one čovjeku mogu da pomognu u njegovim osjećanjima, potrebi za izvjesnošću i sigurnošću. One im služe kao umirujuća sredstva, odnosno kao sedativi kako bi se lakše podnijele muke i teškoće svijeta, te da bi čovjek „lakše `svario` događaje, a da bi pri tome ipak imao o čemu i da govori sa drugima“.³¹

Ukoliko, za primjer, uzmemo totalitarne ideologije socijalizma, staljinizma, fašizma i nacizma, onda se, naravno, vidi da je riječ o ideologijama čiji se idejni supstrati i idejne sadržine međusobno razlikuju, ali i da im u suštini leži ista matrica sastavljena od čovjekovih psiholoških komponenti – emocija ljubavi i mržnje, filantropije i mizantropije, tolerancije i agresije. I koji za pojedince i grupe predstavljaju prave „sedative“ u smirivanju unutrašnjih frustracija i napetosti.

³¹ Domenak, M-Ž. (1991). *Ideje za kraj ovog veka: pregled savremenih ideja*, Beograd: Književne novine, str. 23.

U totalitarnim državama ideologije najčešće imaju veliku ulogu jer zamjenjuju religiju tražeći od svojih pristalica da vjeruju u jednu istinu. Tada totalitarizam postaje - *ideokratija*.

3.

DRŽAVA

Utotalitarnom društvu država je najmoćnija institucija koja provodi nadzor nad svim područjima individualnog i društvenog života. To je država koja sebe izdiže iznad društva, država koja nije sredstvo i instrument prava, nego sredstvo moći, represije, nasilja i terora.

Pomoću nerepresivnih, a posebno represivnih mehanizama, instrumenata i institucija, totalitarna država vlada nad društvom ukidajući u njemu javnost, individualnost i privatnost i, u najgorem slučaju, i fizičku egzistenciju.

Franc Nojman govori o *diktaturi* kao vladavini jedne ili više osoba koje bez ograničenja prisvajaju i monopolišu vlast u državi, a zatim o *totalitarnoj diktaturi* koja, kako kaže, ima pet bitnih karakteristika:

1. prelaz države, čija se vlast temelji na zakonima, u policijsku državu;
2. prelaz disperzivne vlasti liberalne države u koncentrisanu vlast totalitarnih režima;
3. postojanje monopolističke državne partije koja kontroliše državnu mašineriju; prisutnost jedne - i jedine dopuštene - masovne vladajuće stranke koja je sveprisutna kako u geografskom, prostornom smislu i pogledu, tako

- i u institucionalnom smislu, tj. u svakoj značajnijoj društvenoj, ekonomskoj, političkoj, kulturnoj, obrazovnoj i naučnoj organizaciji i ustanovi („jednopartijski sistem“);
4. totalitarna kontrola nad društvom koja se postiže metodama izgradnje društva na principu vođe i vođstva, stvaranjem elite koja ostvaruje kontrolu masa, povezivanjem svih društvenih organizacija u sinhronizovani sistem radi lakše i efikasnije kontrole i organizacije, nametanjem raznih masovnih organizacija u kojima se osobe izoluju kako bi se njima lakše manipulisalo, te pretvaranjem kulture u propagandu;
 5. oslanjanje na teror i nasilje.³²

Slično gledište iznose Karl Fridrih i Zbignjev Bžežinski.

Kao bitne karakteristike totalitarnih režima Fridrih i Bžežinski navode slijedeće:

- *ideologiju* - koja je službena i zato pokriva i obuhvata sva područja privatnog i društvenog života;
- *političku partiju* - koja je velika i masovna, a kojom u rigidnoj

³² Neumann, F. (1974). *Demokratska i autoritarna država: studije o političkoj i pravnoj teoriji*, Zagreb: Naprijed, str. 195, 207-208.

hijerarhijskoj strukturi i organizaciji „upravlja Jedan“ (diktator);

- *kontrolu* - terorističku partijsku ili policijsku kontrolu stanovništva i špijunažu koja se ostvaruje u interesu partijskih/državnih vođa, a čiji je cilj disciplinovanje lojalnih i provođenje terora nad proskribovanim „neprijateljima“ režima;
- *monopol* - nad sredstvima za proizvodnju i privrednim životom, sredstvima informisanja, naukom, obrazovanjem i kulturom, kao i oružanim vojnim sredstvima i sigurnosnim snagama.³³

Totalitarni režimi se istovremeno oslanjaju na ideološku manipulaciju, teror, i ukidanje građanskog društva, ljudskih prava i sloboda.

Hana Arent smatra da totalitarna država zasniva svoje djelovanje na teroru i nasilju, pravnom voluntarizmu, postojanju prividne vlasti partijske birokratije i stvarne vlasti tajne policije, odnosno „udvostručavanju službi“ kada je riječ o partiji i državi. Smatra da totalitarizam nije isto što i tiranija. „Totalitarizam, pak, cilja upravo na ukidanje slobode, pa čak i na ukidanje ljudske

³³ Friedrich, C., Brzezinski, Z. (1956). *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge, p. p. 9-10.

spontanosti uopšte, a nikako na neko ograničavanje slobode, čemu teži tiranija“.³⁴

Prema mišljenju Hane Arent, totalitarizam nije toliko politički „režim“, koliko jedna autodestruktivna sila koja razara sveukupne društvene strukture. U tom smislu posebno apostrofira ulogu *terora* u totalitarnim režimima i pravi distinkcija između ranijih oblika despotizma i modernog totalitarizma. Napominje da se bitna razlika odnosi na veći stepen dominacije političkog režima nad podanicima koja ukida bilo kakav oblik autonomije ljudi. U totalitarnim režimima „političko društvo“, odnosno represivni instrumenti države apsolutno dokidaju „građansko društvo“. Totalitarni režim karakteriše koegzistencija vlasti totalitarne države i totalitarne partije koje svoju vlast temelje na totalnom teroru. Pomoću terora totalitarni režimi kontrolišu sva područja individualnog i društvenog života, i uništavaju opoziciju. Za to im služe represivni i nerepresivni aparati države, posebno mediji i njihova propaganda.

Za totalitarne države je karakteristično postojanje izuzetno snažne i moćne hiperpropagande s ciljem potpunog iskrivljavanja društvene stvarnosti. U njenoj osnovi se nalazi

³⁴ Arent, H. (2013). *Totalitarizam: (odjeljak iz knjige Izvori totalitarizma)*, Beograd: Biblioteka Aletheia – Edicija Fragmenta philosophica, str. 232.

semantički teror, laž i obmana koji su utemeljeni na snažnoj totalitarnoj ideologiji.

Hana Arent decidno ističe da su se totalitarizmi u Evropi počeli širiti kao posljedica raspada starih društvenih struktura u Evropi nakon Prvog svjetskog rata prvenstveno zbog društvene dezintegracije, straha, osjećaja besperspektivnosti i izgubljenosti, kao i traženja sigurnosti: ljudi su postali skloni ideologijama za koje su smatrali da daju rješenja za sve probleme.

Mase, odnosno gomile, su se priklonile totalitarnim pokretima i vođama zato što su imale snažno izraženu potrebu za mesijanskim proviđenjem i obećanom stabilnošću. Gomile i vođe se nalaze u međusobnoj interakcijskoj dijalektičkoj vezi. „Gomila traži vođu, jer teško može da se stvori i opstane bez njega. A vođa stvara gomilu i u njoj vidi sebe i potvrdu svog vođstva“.³⁵

Očekivana potreba za mesijanskim proviđenjem, obećanom stabilnošću i sigurnošću, predstavljala je značajan uzrok pojave totalitarizma u Evropi, tako da će se, bez obzira na neke ideološke predznake, početi učvršćivati doktrina koja će insistirati na ovladavanju cjelokupnim društvom gdje će svi njegovi segmenti biti podvrgnuti nadzoru države i vladajuće stranke, partije ili pokreta.

³⁵ Pavlović, V. (2012). *Politička moć*, Beograd: Zavod za udžbenike, str. 129.

Težnja prema „nadmoćnoj naciji“, „čistoj rasi“ ili „besklasnom društvu“ isključivala je iz svog doktrinarnog diskursa i totalitarne prakse sve one koji su se suprostavljali ostvarenju totalitarnih zamisli. Smatrani su preprekom i neprijateljem kojeg je trebalo eliminisati prema onoj maniheističkoj logici: ako niste uz *nas*, vi ste protiv *nas*; vi ste opasnost za *nas*, i *mi* se borimo da *vas* uništimo da ne biste *vi* uništili *nas*.

Traženje i izmišljanje „loših“ ljudi i „neprijatelja“ nesumnjivo predstavlja bitno obilježje totalitarizma.

Maniheistička podjela na „nas“ i „njih“ (*neprijatelje*) u totalitarnim ideologijama, pokretima i državama, predstavljala se kao biološka, etnička, rasna, aksiološka, etička ili bilo koja druga temeljna i nepremostiva distinkcija. U toj anticipativnoj divergenciji „mi“ smo uvijek „čestiti“, „vrijedni“, „radni“ i „progresivni“, dok „oni“ to nisu; „oni“ su „nazadni“, „lijeni“, „paraziti“, „reakcionarni“, itd. U temelju totalitarnih ideologija, pokreta i država se uvijek, implicitno ili eksplicitno, nalazi snažan mizantropski govor mržnje.

Prema mišljenju Valtera Brusa totalitarna država se temelji na prevlasti birokratskih aparata vlasti nad formalno izabranim tijelima, na zamjeni izbora imenovanjem iz birokratskih struktura „odozgo“, dominaciji jedne političke

partije, manipulaciji sredstvima informisanja, te zabrani djelovanja opozicije.³⁶

Panetatistička totalitaristička shvatanja posmatraju državu kao instituciju koja je jača od društva i koja pokorava, kontroliše, reguliše i usmjerava „građansko društvo“, ruši pravni poredak odbacujući prava i slobode ljudi, monopoliše i centralizuje političku vlast i političku moć, depersonalizuje i apsolutno negira individue.

Totalitarne države se u nekim komponentama, kao što su vrijednosne, kulturne i ideološke, međusobno razlikuju. Ali, ipak, suština ostaje ista – riječ je o represivnoj državi nasilja i terora preko koje politički oligarsi kontrolišu pojedince i društvo. I za fašizam, kao i za socijalizam, pa i staljinizam i nacizam, karakteristično je postojanje totalitarne ideologije i države, mada je njihova ideološka matrica različita.

Osvrćući se na suštinu totalitarizma, i dovodeći ga u vezu sa fašizmom i nacizmom, Umberto Eko kaže: „Ako se pod totalitarizmom podrazumijeva režim koji državi i njenoj ideologiji podčinjava svaki individualni čin, onda su nacizam i fašizam bili totalitarni režimi“.³⁷

³⁶ Brus, W. (1984). „The Polish October: Twenty Years After“, u: Horvat, B. (1984). *Politička ekonomija socijalizma*, Zagreb: Globus, str. 37.

³⁷ Eco, U. (2019). *Vječni fašizam*, Zagreb: TIM press, str. 13.

Kada je Umberto Eko rekao da su nacizam i fašizam totalitarni jer potčinjavaju „svaki individualni čin“, onda se to isto može reći za socijalizam, staljinizam i savremeni neoliberalni kapitalizam koji je tendencijski totalitaran.

Totalitarna država podrazumijeva represivno uplitanja države u okvire društvenih odnosa, čime se pokazuje da ona sebi podređuje sve elemente društvenog (kulture, nauke, obrazovanja, sporta, umjetnosti), ali i ličnog i privatnog života; totalitarna država ukida *civilno društvo*.

Civilno društvo je dobrovoljno područje organizovanja ljudi. Ono predstavlja kompleks i čitav zbir udruženja koja se nalaze između pojedinca i države, a koje služe za zadovoljavanje različitih interesa.

Prema Gramšijevom mišljenju, državu ne treba posmatrati isključivo u njenoj represivnoj, prinudnoj i prisilnoj dimenziji, nego i u onoj drugoj, ne represivnoj, ne prinudnoj i ne prisilnoj dimenziji. Smatrao je da je represivno obilježje države jedna njena strana, a da se druga odnosi na ideološku, konsenzualnu i „socijalizirajuću“ funkciju. Ističe da se tzv. društvena superstruktura, odnosno nadgradnja sastoji od političkog i građanskog društva.

Područje *političkog društva* je područje preko kojeg se provodi sila, prisila, prinuda, represija, pa i teror. Ono je dio društva i države, i sastoji se od javnih institucija, kao što su vlada,

parlament, skupština, sudstvo, armija, policija, zatvori, preko kojih se neposredno primjenjuje vladavina. Zbog ove njene dimenzije i uloge se za *političko društvo* ističe da je „država“ u užem smislu riječi, odnosno tzv. „noćni čuvar“.

Međutim, svođenje države na prethodnu dimenziju je pogrešno. U određenom smislu država se može temeljiti na represiji, prinudi, prisili pa, čak, i na nasilju i teroru, ali se onda počinje dovoditi u pitanje njena legitimnost. Isključivo shvaćena kao „političko društvo“, država u društvenoj stvarnosti i nije nikada postojala, jer to čisto „političko društvo“ zapravo i ne postoji jer je određeno drugim nivoom - ***građanskim društvom***.

To *građansko društvo*, koje je sastavljeno od tzv. „privatnih“ institucija (škole i obrazovnih institucija, porodice, *mas-media*, kulturnih, sportskih, naučnih, religijskih, i drugih institucija) predstavlja područje koje je značajno zato što se preko njega, odnosno preko njegovih područja, obezbjeđuje i ostvaruje idejno, duhovno, hegemonijsko i konsenzualno uticanje na društvo i državu, pristanak, prevlast i konsenzus. Preko ovog područja se ostvaruje i obezbjeđuje hegemonija neke grupe u društvu.

Hegemonija je sposobnost vladajućih klasa da vlast ne moraju vršiti isključivo nasiljem, nego i pridobijanjem *pristanaka* podvlaštenih, odnosno klasa nad kojima se vlada. Hegemonija je, kako dobro primjećuje Hejvud, „kulturni ili ideološki proces koji deluje kroz

širenje buržoaskih vrednosti i uverenja u društvu“; „ona takođe ima političku i ekonomsku dimenziju“, i zato se pristankom „može manipulirati.“³⁸

Na području građanskog društva vladajuće grupe nastoje da zadrže vlast a podređene grupe da osvoje idejnu, ideološku, duhovnu i političku prevlast kako bi potom legitimno vršile vlast.

Građansko društvo je relativno odvojeno od države, to je područje odvajanja od autoritarizma, despotizma i totalitarizma, područje šticećenja ljudskih prava i sloboda, kao i demokratskog vršenja vlasti.³⁹

U totalitarnim državama autonomno građansko društvo ne postoji. Njega totalitarna država instrumentalno, manipulativno i represivno iskorištava prikazujući privid njegovog demokratskog sadržaja. U totalitarnim društvima *građansko društvo* je supsumirano državom.

³⁸ Hejvud, E. (2004). *Politika*, Beograd: CLIO, str. 383.

³⁹ Kovačević, B. (1986). *Gramsci i marksizam (Konceptija hegemonije Antonija Gramscija)*, Banja Luka: Glas.

4.

PRAVO

Država koja erodira građansko društvo, negira legalitet i legitimitet, krši ljudska prava i slobode, razvija represiju, teror i nasilje je – *totalitarna država*.

Imajući apsolutnu vlast nad svim područjima ličnog i društvenog života, totalitarne države i totalitarni režimi tu vlast temelje na nasilju i teroru koje nosioci totalitarne moći oslanjaju na pravo i zakonodavstvo i njima je opravdavaju. Na taj način totalitarne države nastoje da svoju vladavinu prikažu legalnom i legitimnom.

Ipak, za totalitarne države je karakteristična stvarna *kvazilegalnost* koja se manifestuje u pojavama kao što su: nepoštivanje ustavnosti zakonitosti, negacija i nedjelotvornost ljudskih prava, nepridržavanje pravila procedure, primjena „širokog tumačenja“ zakonodavstva, ideologizacija prava, odnosno podređenost prava dominantnoj ideologiji. A, s druge strane posmatrano, i *kvazilegitimnost* je karakteristika totalitarne države jer legitimitet ne izvire iz stvarne volje, nego iz iznuđene volje „biračkog tijela“; on proizlazi iz „milenarističke vizije društvenog razvoja“ kao, na primjer, iz nacističke ideološke priče o „hiljadugodišnjem Rajhu“, socijalističke o „istorijskoj misiji radničke klase“, fašističke o *Imperium Romanum*, i sl.

Totalitarna država apsolutno monopoliše sva područja ličnog i društvenog života. Građansko društvo je negirano političkim društvom, odnosno državom. U izrazito manipulativnom postupku partijsko-državne, oligarhijske hipermonopolizacije koristi se nasilje i teror čija se upotreba opravdava instrumentalizacijom „totalitarnog prava“ kojeg karakteriše postojanje temeljne norme oličene u voluntarističkoj političkoj volji. Podređeno političkoj moći, pravo postaje disfunkcionalno.

Kako sasvim tačno ističe Podgorecki, u totalitarnoj državi postoji *totalitarno pravo* kao „pravo“ kojeg karakteriše: postojanje temeljne *norme* koja ima svoje izvorište u političkoj volji oličenoj u vođi koji ima harizmatička obilježja; *podređenost političkoj volji vođe* i moćnoj političkoj partiji i partijskom vrhu; *podređenost parlamenta* političkoj moći (parlament i druge pravne institucije su podređene političkoj volji); *disfunkcionalnost prava* – jer se brzo mijenja i prilagođava ideološkim i političkim potrebama partijsko-državnog vrha; apsolutna *kontrola* nad ekonomijom i društvom; *nevažnost* i ignorancija *ustava* koji predstavlja samo retorički dokument; *marginalizacija pravosuđa* - koje je neautonomno, nesamostalno i zavisno, tj. pravno je marginalizovano, zavisno i politički instrumentalizovano; *privid zakonitosti* – jer je legalitet doveden u pitanje zato što je pravo „nestabilno, nepredvidljivo i sistemski zloupotrebjeno“; primjena *strogih sankcija*

prema onima koji nisu poštovali norme i zato su proglašavani „saboterima“ i „državnim neprijateljima“; *manipulacija pravnim tehnikama*, koja je u funkciji „socijalnog inženjeringa“, manifestovana, na primjer, u represiji nad „disidentima“ – korištenjem psihijatrijskih metoda, ili je manifestovana u progonu „disidenata“ i „kritičara“ zbog „huliganstva“ i „parazitizma“.⁴⁰

Prvi poznati „državni neprijatelj“ bio je Sokrat. Protivio se tome da učestvuje u donošenju smrtnih presuda i odbijao da prijavljuje političke protivnike. Nije prihvatao zvaničnu teologiju koju je prihvatila atinska država i to ga je koštalo života. Ismijavao je i kritikovao dogme, zablude i institucije koje se na njima temelje: vlast i religiju. Posebno je nastojao da negira moral kao sinonim religije: ljudsko biće može biti dobro i bez vjevovanja u boga. Niko nije svjesno loš nego je to samo kroz neznanje. Zato i treba spoznati samog sebe (*ghnothy sauthon*). Život počinje kad počinje sumnja u sve: sumnja je izvor istine. Razlikovao je prirodno pravo od pozitivnog prava: isticao je da se treba pokoriti *prirodnom pravu* jer ono izražava volju bogova i jer predstavlja izraz razuma, vječnog i jednog za sve, a da se treba suprostaviti poslušnosti *pozitivnom pravu*, ako ono krši prirodno pravo. Kao intelektualac koji

⁴⁰ Vrban, D. (2006). *Sociologija prava: uvod i izvorišne osnove*, Zagreb: Golden Marketing - Tehnička knjiga, str. 241.

se suprostavljao dogmama, 399. godine prije Hrista je bio optužen za „državnog neprijatelja“ zato što „ne vjeruje u bogove u koje vjeruje država“, jer „uvodi nove bogove“ i tako „zavodi omladinu na stranputicu“. Sa malom većinom ga je porota od 500 članova proglasila krivim i osudila na smrt.

U totalitarnim društvima i državama je, kako dobro primjećuje Umberto Eko važno „imati *neprijatelja*, ne samo da bismo definisali sopstveni identitet, već i da bismo osigurali prepreku u odnosu na koju ćemo meriti svoj sistem vrednosti i demonstrirati sopstvenu vrednost u pokušajima da prepreku savladamo“. Potreban nam je *neprijatelj* da bismo znali ko *jesmo* i ko *nismo*, i to je uslov našeg samoprihvatanja i samopoštovanja. A, „ako neprijatelja nema, moramo ga izmisliti i konstruisati“. Konstrukcija neprijatelja je proces koji započinje stvaranjem maniheističkih stereotipa o „nama“ i „njima“, „prijateljima“ i „neprijateljima“. Primjere neprijatelja Eko ne vidi samo u fašizmu ili nacizmu, već ih vidi i u modernom društvu. U tom pogledu parafrazira jedan američki pamflet iz 1968. godine koji se protivi prestanku rata primjećujući da bi „preobraćenje cijelog američkog društva na mir bilo katastrofalno jer jedino rat predstavlja temelj harmoničnog razvoja ljudskog društva“. Tako se pokazuje da se bez neprijatelja ne može.⁴¹

⁴¹ Eco, U. (2013). *Konstruiranje neprijatelja i drugi prigodni tekstovi*, Zagreb: Mozaik knjiga.

U totalitarnim državama, režimima i društvima, su intelektualci proganjani, knjige im zabranjivane ili spaljivane. To se radilo u antičkoj Grčkoj, Srednjem vijeku i Novom vijeku.

Proglašavani, etiketirani i stigmatizovani kao „neprijatelji“, intelektualci su proganjani, trovani, ubijani, spaljivani, a njihova djela uništavana i zabranjivana. Njihove ideje, mišljenja, riječi i stavovi su punili „bijeće“, „crne“, „sive“ i kojekakve knjige.

Fašistički, nacistički, socijalistički, staljinistički i drugi napadi na intelektualce, univerzitete i obrazovne institucije, koji bi bili u stanju osporiti njihove totalitarne ideje, predstavljaju veoma snažne izraze postojanja totalitarnog antiintelektualizma. Utemeljivanje totalitarnih ideologija, pokreta i država se ostvaruje više na *emocionalnoj*, nego na racionalnoj matrici. Da nisu emocionalne provenijencije, ne bi mogli ni da postoje, ne bi ih ni moglo biti, jer bi racionalni um propitivao i kritički se odnosio prema njihovom ideološkom konceptu, političkoj praksi i njihovoj iskrivljenoj slici. Artikulacija i ekspresija emocionalnosti nikako nije trivijalna stvar; emocionalnost je neophodna kako bi se uspješno kanalisale akumulirane kolektivne frustracije, napetosti, strahovi, nezadovoljstvo i mržnja u određenom ideološkom i političkom pravcu i, u tom smislu, i proizvodili „neprijatelji“.

Ono što je karakteristično za totalitarne države, političke partije i njihove ideologije, jeste to da ne postoji „taj neprijatelj“, već postoji „kompleks neprijatelja“.⁴²

U socijalističkoj i staljinističkoj totalitarnoj državi neprijatelji su „neprijatelji revolucije“ - kulaci, nacionalisti, „reakcionari“, „frakcionaši“, „desničari“, „antimarksisti“, „revizionisti“, „anarhisti“; u fašizmu su to demokrate, liberali, marksisti, socijalisti, pacifisti; u nacizmu su marksisti, socijalisti, Jevreji, Sloveni, itd. Kao „državni neprijatelji“, čitave grupe su završavale u totalitarnim državama u holokaustu, koncentracionim logorima, radnim logorima, logorima za „prevaspitavanje“ i drugim mjestima u kojima su najčešće gubili dostojanstvo i život.

Sa razvojem civilizacije i moderne države razvija se i nasilje, kao što se mijenja, transformiše i preobražava i odnos prema surovosti.

U tradicionalnim društvima surovost dobiva formu *obreda*, ali se sa razvojem države ona pretvara u *varvarsku praksu* i *javnu rasonodu*. Rimljani su uživali u krvavim spektakularnim igrama borbe na smrt između životinja i gladijatora, vitezovi su razvijali militantnu ratničku strast, a mnogobrojni ratovi su se isticali pokoljem zarobljenika, ubistava

⁴² Nolte, E. (1990). *Fašizam u svojoj epohi*, Beograd: Prosveta, str. 128.

civila, žena i djece. Hiljadama godina su održavani divljački, surovi običaji koji nisu ni danas nestali i koji ne izazivaju snažno kolektivno negodovanje. Upravo, „društva koja priznaju prvenstvo organizacije celine jesu, manje ili više, sistemi puni surovosti“, a „razlog tome je to što prevlast kolektivnog poretka onemogućava da se ličnom životu i patnji pridaje vrednost koju im mi pridajemo“. Varvarska surovost „je neposredna posledica jednog društva u kome se individualnom elementu, potčinjenom kolektivnim normama, ne priznaje autonomno postojanje“.⁴³

U situaciji kada država kontroliše društvo, kada je „jača od društva“, kojeg sebi pokorava, onda država ruši pravni poredak.

Iako je država posredovana pravom, ipak totalitarna država **ruši pravni poredak**, pravni sistem i legislativu temeljeći se na ideološkom i političkom voluntarizmu. Legalni poredak je, zavisno od tipa totalitarne države, narušen upotrebom voluntarističkih kategorija kao što su: *istorijski interes, klasni interes, nacionalni interes, rasni interes, viši interes, partijski interes, državni interes, revolucionarni interes*, i slično. Kada za primjere paradigmatičnih modela totalitarnih država uzmemo socijalizam, staljinizam, fašizam i nacizam, vidimo da pravo

⁴³ Lipovecki, Ž. (1987). *Doba praznine: ogledi o savremenom individualizmu*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, str. 163-164.

zadobiva ideološku, volntarističku i političko-pragmatičku funkciju koja nije u mogućnosti da štiti ljudska prava i slobode. Uostalom, pravosudni sistem u totalitarnim režimima nije niti može biti nezavistan. Sudije su obično članovi partije i sude prema partijskoj ideologiji i partijskom naređenju tako da su mnogi sudski procesi montirani, gdje optuženi nemaju nikakvu mogućnost i pravo na pravično suđenje. Na taj način država prikazuje javnosti kako se na „legalan“ i „pravedan“ način razračunava sa anti-državnim elementima i izdajnicima. Svoje postojanje i djelovanje totalitarna država temelji na unutrašnjem građanskom ratu.

Za totalitarizam je karakteristično da u sebe uključuje ne samo totalitarno podređivanje javnog, već i totalitarno podređivanje privatnog područja.

Putem apsolutne moći države, totalitarizam potpuno ukida ljudsku privatnost i građansko društvo. Totalitarizam je sistem sveobuhvatne i totalne političke vladavine utemeljene na manipulaciji, represiji, nasilju i teror. On teži ostvarenju „totalne moći“ kroz politizaciju društvene i lične egzistencije i zato podrazumijeva potpuno **ukidanje ljudske privatnosti**. Totalitarna država onemogućava slobodne, autonomne i spontane oblike društvenih aktivnosti, i zato je za totalitarizam karakterističan – *antropološki nihilizam*.

Negacija individua, odnosno antropološki nihilizam, je logična društvena i politička

posljedica postojanja totalitarno posredovanih društvenih odnosa. Totalitarna država je država „zatvorenog društva“, odnosno društva u kojem postoji otpor promjenama, društvo u kojem je socijalna pokretljivost smanjena, društvo koje instrumentalno i manipulativno adaptira osobe na *status quo*.

5.

TOTALITARIZAM DANAS

Upravu je bila Hana Arent kada je svojevremeno rekla da je zaista, ne samo „zapanjujuća brzina kojom“ totalitarni pokreti „padaju u zaborav“, nego i „lakoća sa kojom se mogu zameniti“.⁴⁴

Nije Hana Arent jedina koja je sasvim opravdano upozoravala na ovu veliku opasnost i mogućnost recidiviranja novih totalitarnih pokreta, ideologija, država i njihovih vođa. Pa, uostalom, totalitarne crte, komponente i karakteristike već postoje i u XXI vijeku, u tzv. *demokratijama*.

S obzirom da je fašizam jedan od mogućih „oblika“ totalitarizma, veliki italijanski režiser, Federiko Felini se u svojoj autobiografiji osvrnuo na prirodu fašizma kao totalitarizma govoreći i o njegovoj budućnosti: „Fašizam uvijek niče iz provincijalnog duha, nedostatka spoznaja o stvarnim problemima i toga što ljudi – zahvaljujući lijenosti, predrasudama, pohlepi ili oholosti – odbijaju vlastitome životu pridati dublje značenje, što je još gore, razmeću se svojom neukošću i uspjeh sebi ili svojoj skupini nastoje priskrbiti samohvalom, tvrdnjama bez temelja i lažnim iskazivanjem pozitivnih odlika, umjesto da se oslone na istinsku sposobnost, iskustvo ili kulturno promišljanje. Protiv fašizma

⁴⁴ Arent, H. (2013). *Totalitarizam: (odjeljak iz knjige Izvori totalitarizma)*, Beograd: Biblioteka Aletheia – Edicija Fragmenta philosophica, str. 9.

ne možemo se boriti ne prepoznamo li da je riječ tek o glupoj, mizernoj, frustriranoj strani nas samih, nečemu čega se trebamo stidjeti kako bismo obuzdali taj dio sebe, potrebno nam je više od antifašističkog aktivizma, jer se latentni fašizam skriva u svima nama. Jednom je već stekao glas ovlasti i povjerenje, pa to možemo postići ponovo“.⁴⁵

Kao i kada su u pitanju drugi totalitarni oblici, tako je i u slučaju fašizma postojalo neshvatljivo a potpuno pogrešno ubjeđenje da je fašizam proizvod jednog istorijskog trenutka, i da će biti brzo prevaziđen. Međutim, to nije baš tako jer se fašizam relativno dugo održao i, smatra se, da nije bilo Drugog svjetskog rata, veliko bi bilo pitanje koliko bi se on još zadržao. Isto kao i nacizam.

Na pitanje „kakvi su izgledi za pojavu fašizma u današnje vrijeme“, Kevin Pasmor odgovara: „Fašizam je i dalje `opcija na raspolaganju`, i nema razloga za vjerovanje da fašisti ne bi mogli doći na vlast pod sasvim drukčijim okolnostima od onih koje su vladale u međuratnom periodu“.⁴⁶

Dakle, fašizam je „na čekanju“!

Proučavajući najpoznatije fašističke i autoritarne režime - Adolfa Hitlera (Treći Rajh), Benita Musolinija (Italija), Franciska Franka

⁴⁵ Riemen, R. (2015). *Vječiti povratak fašizma*, Zagreb: TIM press, str. 11-12.

⁴⁶ Passmore, K. (2004). *Fašizam*, Sarajevo: Šahinpašić, str. 160.

(Španija), Suharta (Indonezija), Augusta Pinočea (Čile) - Lorens Brit je objavio studiju u kojoj je istakao zajedničke karakteristike za fašističke države.

Njegova analiza je veoma aktuelna i primjenjiva i danas. Mnoga savremena tzv. demokratska društva raspoložu karakteristikama fašizma, kao što su:

1. *nacionalizam* – veoma „snažno i kontinuirano izražavanje nacionalizma“ isticanjem zastava, nacionalnih simbola, parola, slogana, nacionalističkih pjesama preko čega se razvija patriotizam građana; ovo je kontinuirani nacionalizam koji je veoma paranoično opsesivan lažnom nacionalnom čašću i bezbjednošću; osim toga, nacionalizam je ksenofobičan i razvija prezir prema stranim uticajima, što je vidljivo u propagandi;
2. *preziranje ljudskih prava* - fašistički režimi ne posmatraju ljudska prava kao bitnu društvenu i civilizacijsku vrijednost, već kao prepreku ostvarivanja ciljeva vladajuće političke elite; paradoksalno je to da su čak i građanima prihvatljiva kršenja ljudskih prava, torture, ubistva, zločini zbog nekih „viših“ ciljeva;

kada se represivno i terorističko kršenje ljudskih prava ne može sakriti od javnosti, vlasti pribjegavaju skrivanju činjenica, poricanju i dezinformacijama;

3. *identifikacija neprijatelja i žrtvenih jaraca* - kao objekata ispoljavanja mržnje i sredstava skretanja sa drugih problema i prebacivanje drugima krivice za neuspjeh, te kanalisanje frustracija u strogo kontrolisanom pravcu prema žrtvama – neprijateljima: komunistima, socijalistima, liberalima, Jevrejima, etničkim i rasnim manjinama, tradicionalnim nacionalnim neprijateljima, pripadnicima drugih religija i drugim targetiranim grupama i pojedincima označenim kao „teroristi“ (izdajnici);
4. *suprematija vojske i pasionirani militarizam* - vladajuće političke elite se poistovjećuju sa vojskom i industrijskom infrastrukturom koja je podržava; veliki dio nacionalnih resursa se izdvaja za vojsku, čak i u situacijama kada moći domaće ekonomije nisu snažne; vojska je uvijek predstavljena kao izraz nacionalizma i koristi se uvijek kad god je moguće da se afirmišu

nacionalni ciljevi, zaprijeti drugim narodima i povećati moć i prestiž vladajuće elite;

5. *razuzdani seksizam* – fašističke političke elite teže da vlada bude sastavljena od muškaraca i da njome dominiraju muškarci; režimi posmatraju žene kao građane drugog reda;
6. *kontrola mass-medija* – direktno od strane političke, partijske elite; cenzura je veoma izražena; postoji i suptilnija kontrola medija pomoću metoda pritisaka: kontrole dozvola za rad, ekonomskog pritiska, zahtjeva za patriotsko izvještavanje ili otvorenih prijetnji; direktori masovnih medija su često politički povezani sa vladajućom elitom i zajedno sa njima prikrivaju od javnosti neuspjehe vlasti.
7. *opsesija nacionalnom bezbjednošću* – iza koje stoji vladajuća manipulacija nad masama; oblast nacionalne bezbjednosti se nalazi pod direktnom kontrolom vladajuće elite, i to je obično instrument ugnjetavanja, koji radi u tajnosti i nema nikakvih ograničenja, a cilj je proizvodnja straha potlačenih; aktivnosti službe bezbjednosti se

uvijek opravdavaju zaštitom „nacionalne bezbjednosti“, a ispitivanje njihovih aktivnosti se predstavlja kao nepatriotski ili čak izdajnički čin;

8. *povezanost vlasti i religije* – vlade koriste religiju kako bi manipulisale javnim mnjenjem; propagandom se ističe zaštita vjere a proganjanje „nevjernika“; većina režima je povezana sa vladajućom religijom u zemlji zaštitnički se predstavljajući kao branilac te religije;
9. *korporativna moć* – mada se život običnih građana nalazi pod strogom kontrolom režima, slobodno poslovanje velikih korporacija uopšte nije ugroženo; vladajuća elita posmatra korporativnu strukturu kao način da obezbijedi ne samo vojnu proizvodnju (u razvijenim državama), već i dodatna sredstva društvene kontrole; tako su članovi ekonomske elite često povlašteni od strane političke elite kako bi obezbijedili zaštitu uzajamnih interesa, posebno u suzbijanju prava osiromašenih građana;
10. *moć radnika je ograničena ili eliminisana* - radničke organizacije

i sindikati su označeni kao dezintegrativni centri moći koji ugrožava vladavinu; vladajuće elite i korporativni saveznici djelimično ili potpuno eliminišu moć radnika;

11. *preziranje i omalovažavanje intelektualaca i umjetnika* – intelektualci, sloboda izražavanja i visoko obrazovanje su anatemisani od strane režima; intelektualne i akademske slobode se smatraju atakom na nacionalnu bezbjednost i patriotske ideale; zato su univerziteti strogo kontrolisani, a politički nepodobni profesori proganjani ili eliminisani; sloboda mišljenja, slobodoumne ideje ili kritike se snažno napadaju, ućutkuju ili slamaju; ovim režimima obrazovanje, umjetnost i književnost treba da služe za sprovođenje nacionalnih interesa ili nemaju pravo na postojanje;

12. *opsesija zločinom i kaznom* - većina ovih režima ima drakonski pravosudni sistem sa ogromnom zatvorskom populacijom; policija se obično glorifikuje i ima skoro neograničenu moć, što joj dozvoljava ogromne zloupotrebe; moć policije se koristi u montiranim političkim procesima

protiv političkih protivnika; strah i mržnja od kriminalaca, „neprijatelja“ ili „izdajnika“ se često koristi kao izgovor za jačanje represivnih policijskih snaga;

13. *korupcija* - oni koji se nalaze u poslovnim krugovima i bliski su vlasti koriste svoj položaj da se obogate; korupcija je proces koji se razvija u oba pravca - elita vlasti dobija finansijske poklone i imovinu od ekonomske elite koja, zauzvrat, uživa podršku vlade i monopol nad biznisom; politička elita je u prilici da stekne imovinsku korist krađom nacionalnih resursa; pod kontrolom državne bezbjednosti i medija, ovakva korupcija je u velikoj mjeri nesputana, zaštićena i skrivena od očiju javnosti;
14. *lažirani izbori* - parlamentarni izbori su prevara, lažirani i namješteni; uobičajene metode koje se koriste u cilju ostvarivanja željenog izbornog rezultata uključuju kontrolu izbornog sistema, pritisak i zastrašivanje pristalica opozicije, ucjene i

prijetnje, uništavanje ili krađu glasova.⁴⁷

Navešćemo i mišljenje Umberta Eka koji govori o *vječnom fašizmu*, odnosno *ur-fašizmu*. Ovaj njegov diskurs o „vječnom fašizmu“ bi se mogao uzeti kao paradigma – *vječnog totalitarizma*.

Eko je decidan kada kaže da je fašizam „prikladan za sve situacije“. Pa, i ako se iz njega ukloni neka od komponenti, fašizam i dalje ostaje – fašizam. „Uklonite iz fašizma imperijalizam i dobićete Franka i Salazara; odstranite iz njega kolonijalizam i dobićete balkanski fašizam. Dodajte italijanskom fašizmu radikalni antikapitalizam (čijim čarima Musolini nikada nije podlegao) i dobićete Ezru Paunda. Dodajte kult keltske mitologije i misticizam svetog Grala (potpuno stran zvaničnom fašizmu) i dobićete jednog od najvažnijih fašističkih gurua, Juliusa Evolu“. Bez obzira na ovu „zbrku“ i konglomerat različitih komponenti, Umberto Eko smatra da je moguće napraviti „spisak tipičnih obilježja“ tzv. *vječnog fašizma* ili *ur-fašizma*. Ta obilježja „vječnog fašizma“ ili „ur-fašizma“ se ne mogu usistemiti jer su i međusobno protivriječna, ali je dovoljno „da

⁴⁷ Britt, W. L. (2003). „Fascism Anyone?“, *Free Inquiry magazine*, Vol. 23, Number 2; Petrović, Z. (2004). *Mali pojmovnik geopolitike (subjektivni multidisciplinarni glosar neophodan svakom ko promišlja svet Trećeg milenija)*, Beograd: Centar za geopolitičke studije „Jugoistok“; Institut za političke studije, str. 137-138.

jedno od njih bude prisutno kako bi oko njega mogao koagulirati fašizam“. Te karakteristike su:

1. *kult tradicije* - koji je suprotavljen nauci jer se „fašistička gnoza“ snažno i posebno temelji na raznim elementima, „tradicionalističkim, sinkretističkim i okultnim“; kako je kult tradicije dominantan u „ideologiji“, i kako je istina „već objavljena jednom za svagda“, jasno je da „*tu ne može biti napretka znanja*“.

2. *odbacivanje modernizma* – iako su fašisti i nacisti prihvatili tehnologiju i moderne industrijske proizvode (posebno nacisti), ipak je to samo „površinski aspekt jedne ideologije zasnovane na `krevi` i `zemlji`“; za „ur-fašizam“ su Prosvjetiteljstvo i doba Razuma „početak moderne izopačenosti“; „ur-fašizam“ se pokazuje kao „iracionalizam“;

3. *kult akcije radi akcije* – utemeljen na iracionalizmu; kultura, kritička misao i intelektualizam se odbacuju zato što su napustili tradicionalne vrijednosti i nisu u skladu sa njima; „zvanični intelektualci fašizma

uglavnom su bili zaokupljeni optužbama koje su upućivali na račun moderne kulture i liberalne inteligencije zbog napuštanja tradicionalnih vrednosti“;

4. *negacija kritike* – kritička misao se odbacuje zato što kritički duh proizvodi razlike koje su znak modernosti i modernog vremena; neslaganje je za „ur-fašizam“ – izdaja;

5. *strah od drugačijeg* - „ur-fašizam“ ne trpi *različitost* i ništa što je drugačije i što predstavlja nekakvo neslaganje; on zahtijeva „konsenzus“;

6. *frustracija upućena srednjoj klasi* - „ur-fašizam“ proizlazi iz frustracije i predstavlja apel frustriranim osobama i frustriranoj srednjoj klasi pogođenim ekonomskom krizom i političkim poniženjem;

7. *nacionalizam, ksenofobija i opsjednutost zavjerom* – ova paranoičnost implicira formiranje *identiteta sa nacijom* povezanog sa ksenofobijom;

8. *proizvodnja neprijatelja* – koji se doživljava

istovremeno i kao jak, ali i kao slab pa se, prema tome, može pobijediti;

9. „život za borbu“ – pacifizam je „šurovanje sa neprijateljem“ i nije dobar jer je „život neprekidan rat“;

10. *elitizam i prezir prema slabijima* – „ur-fašizam“ propagira „narodni elitizam“ u smislu da svaki član narodne zajednice pripada najboljem narodu na čijem vrhu se nalazi „Vođa“;

11. *heroizam* – svako se obrazuje da postane heroj jer je „heroj“ zapravo „iznimno biće“, a heroizam je norma; kult heroizma je povezan sa kultom smrti pa zato nije čudan moto *viva la muerte* (*živjela smrt*); „heroj Ur-fašizma teži ka smrti, koja dolazi kao najveća nagrada za herojski život“, a „heroj Ur-fašizma jedva čeka da umre“;

12. *mačoizam* – „budući da su i neprestani rat i heroizam veoma teške igre, Ur-fašista prebacuje svoju volju za moć na seksualna pitanja. To je poreklo *mačoizma* (koji podrazumeva prezir prema ženama i netolerantnu osudu neprihvatljivih seksualnih navika, od celibata do

homoseksualnosti)“; a „budući da je i seks teška igra, heroj Ur-fašizma igra se oružjem, i ono je njegov falusni *Ersatz*: njegove ratne igre izaziva jedna stalna *invidia penis*“;

13. *populizam* – u „ur-fašizmu“ pojedinci nemaju individualna prava jer narod predstavlja „zajedničku volju“; zato „ur-fašizam“ raspušta parlament jer sumnja u njegovu legitimnost; „svaki put kada neki političar dovodi u sumnju legitimnost parlamenta jer on više ne predstavlja `glas naroda`, možemo osetiti zadah Ur-fašizma“;

14. *novogovor* – koji ne trpi kritičko mišljenje i zato je „ur-fašizam“ zajednički različitim „oblicima diktatura“.⁴⁸

Obično se misli da je fašizam istorijska društvena i politička prošlost, ali nije tako.

Fašizam se uvijek može pojaviti, naravno ne više sa Musolinijem, ali svakako s nekim drugim desničarom. Jer, „fašizam nikada nije izazov, nego je uvijek velik problem, jer neizbježno vodi u despotizam i nasilje. Sve što sa

⁴⁸ Eco, U. (2019). *Vječni fašizam*, Zagreb: TIM press, str. 19-27; Eko, U. (1998). *Spisi o moralu*, Beograd: Paideia, str. 25-47.

sobom donosi takve posljedice, zove se opasnost“.⁴⁹

Takođe, pogrešno bi bilo misliti da su i druge totalitarne ideologije, pokreti i države naša prošlost. U tom smislu Vitfogel sasvim dobro ističe i upozorava: „Ne smijemo zaboraviti ni Gulag ni Aushwitz. A ne smijemo zaboraviti na to da se na temelju nadmoćne ekonomije moći i njezine vojne logike totalni upravljački sistem može raširiti cijelim svijetom“.⁵⁰

Pored totalitarizma kao realnog društvenog stanja, neophodno je pomenuti i **totalitarne tendencije** u „demokratskim“ društvima.

Pod pojmom *totalitarnih tendencija* podrazumijevamo tendencije dominacije nad svim područjima društvenog života. Bez obzira da li je riječ o fašizmu, nacizmu, staljinizmu, socijalizmu ili „demokratskim“ pluralističkim društvima u okviru kojih postoje tzv. „koalicioni partneri“, njihove političke oligarhije, pa i pojedini politički „lideri“ koji kontrolišu

⁴⁹ Riemen, R. (2015). *Vječiti povratak fašizma*, Zagreb: TIM press, str. 15.

⁵⁰ Wittfogel, K. (1988). *Orijentalna despotija: usporedno istraživanje totalne moći*, Zagreb: Globus, str. 14. Pokušaji utemeljenja *novog svjetskog poretka* su upravo pokušaji razvijanja tog „totalnog upravljačkog sistema“ na globalnom nivou. O ovome više u: Kovačević, B. (2019). *Etika bombardovanja ili bombardovanje etike*, Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.

najvažnije društvene institucije (parlament, vladu, pravosuđe, policiju, ekonomiju, obrazovanje). Iako gotovo svakodnevno opravdavaju svoje djelovanje populističkim frazama, totalitarni vladari svoje stanovništvo paranoično doživljavaju kao unutrašnjeg neprijatelja i zato ga nastoje ovladati, kontrolisati i potčiniti.

Prije više decenija prošlog stoljeća neki teoretičari su upozoravali na opasnost od elektronskog nadgledanja i nadziranja osoba pa, čak, i njihovih misli. Brinuli su se za ugrožavanje privatnosti i ličnih podataka, kao i na druge opasnosti vezane za njih. Što bi tek danas rekli u dobu veoma razvijenih informaciono-komunikacionih tehnologija?

Kapitalizam je uvijek bio eksploatatorski i imperijalistički, ali je u neoliberalnom periodu postao apsolutističko-totalitarističkim.

Sve je u kapitalizmu, na realnom području, kao i na simboličkom području - roba. On je i *totalitaristički*, zato što je sve sebi podredio i podvrgao. Jer, „koji bi tradicionalni totalitarizam uspeo ikada da u džepove svojih podanika ubaci mobilni telefon? Koja bi diktatura, crvena ili crna, bila u stanju da evidentira u kartoteci sve svoje podanike, kao što se danas `slobodno` dešava sa *social network*-om?“ U tome uspijeva „apsolutističko-totalitarni kapitalizam“ i reprodukuje se „prema fleksibilnoj formi slobodnog prihvatanja sistemskog nameta od strane njegovih jadnih socijalnih atoma,

prinudnih članova društva kojim se potpuno upravlja“. Sve je to moguće jer se „na planu intelektualne proizvodnje, razvodnila (se) `nesrećna svest` i, na mesto dijalektičke klase buržoazije, ušla globalizovana i apoloidna klasa koja nije više buržajska, već ultrakapitalistička, sklona da voljno prihvati `politeizam vrednosti` i način života unutar `gvođenog kaveza` idolopokloničkog monoteizma tržišta. Rastapanje saveza između buržajske `nesrećne svesti` i borbe za priznanje ropskog rada, dijalektički se preobraća u inertno prihvatanje sveta na kapitalističkoj osnovi kao netranscendentnog horizonta (`nećeš imati drugog društva do ovoga!`, eto kapitalističke dogme kao religije). Ona ne poznaje više nikakav društveni otpor (nema klase koja će se projektovano suprostaviti), niti političku opoziciju (desnica, leвица i centar imaju istu ultrakapitalističku viziju sveta), niti filozofsku delegitimizaciju (osim retkih izuzetaka, intelektualaca, lišeni `nesrećne svesti`, danas su `ucelovljeni` - u gramšijanskom smislu – u važeći sistem)“. Društvo je totalno supsumirano „pod kapitalom koji je postao totalitet: taj totalitet kapilarno zasićuje svaku ćeliju postojanja, proizvodnje i imaginarnog, čineći *eo ipso* nemogućom svest o kontradikcijama koje on neprestano proizvodi i o projektovanju različitog i boljeg sveta“.⁵¹

⁵¹ Fuzaro, D. (2013). *Krvave ruke neoliberalizma*, Intervju, Beograd: Pečat, br. 284, str. 25.

Neki smatraju da neoliberalizam nije ideologija u pravom smislu te riječi, već da je to teorija i doktrina koja vlada svijetom, a na kojoj se grade savremena društva, države i institucije. Ali, ako pod ideologijom podrazumijevamo određeni skup ideja koje se nastoje pretvoriti u društvene i političke prakse, onda svakako pod neoliberalizmom možemo posmatrati i ideologiju, doktrinu i teoriju koja se, s obzirom na instrumentalnost svoga djelovanja i uticanja, sasvim može definisati totalitarnom - globalno totalitarnom.

Neoliberalna ideologija je totalitarna ideologija koju, u interesu bogatih, moćne i bogate države Zapada nameće siromašnim zemljama i njihovim narodima. To je neoeksploatatorska i neoimperijalna ideologija i doktrina koja proizvode ekstremne socijalne nejednakosti, te radikalne ekonomske, političke, kulturološke, i ekološke probleme na globalnom nivou.⁵²

Insistirajući na tržišnom fundamentalizmu i imperativnom usvajanju mjera liberalizacije, deregulacije i slobodnog tržišta kao protekcionističkih mjera zaštite svojih ekonomija, bogate države sasvim nesmetano ulaze na područja ekonomije slabih država. Na taj način te ekonomije razaraju. Zato je

⁵² Kovačević, B. (2019). *Neoliberalna hegemonija*, Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka.

neoliberalni kapitalizam *totalitarni eksploatatorski kapitalizam* koji se nameće pomoću neoliberalizma kao totalitarne ideologije i doktrine na globalnom području na kojem globalizacija postaje neoliberalna, a neoliberalizam globalan.

U tom pogledu neoliberalizam ne samo da nameće svoje mjere, nego i umrežava svoje interese šireći ih kao svoju *hegemoniju*.

Neoliberalizam, neoliberalna ideologija i doktrina ne bi bili sasvim uspješni da nisu široko „umreženi“ čiju matricu čini veliki broj akademskih institucija inprofesora na univerzitetima, ekonomskim fakultetima, i odsjecima, profesionalnim i poslovnim školama, zatim diplomirani studenti, konsultantske firme u obrazovanju, mediji, razni upravni odbori u firmama, korporacijama, finansijskim i državnim institucijama (ministarstvima finansija, centralnim bankama). Naravno, neoliberali se nalaze u uticajnim institucijama - Međunarodnom monetarnom fondu, Svjetskoj banci, Svjetskoj trgovinskoj organizaciji - koje regulišu, kontrolišu i utiču na kretanje globalne ekonomije, trgovine, finansija i drugih značajnih područja društvenog života. Zahvaljujući ovoj široko rasprostranjenoj mreži, širi se neoliberalni „način mišljenja“ a neoliberalizam ostvaruje svoju hegemoniju *i* u praksi.

Neoliberalizam nameće određene vrijednosti i ovladava svim područjima društvenog života – ekonomijom, politikom,

kulturom, medijima, obrazovanjem. Italijanski teoretičar Antonio Gramši je sasvim bio u pravu kada je ukazivao značaj *kulturne hegemonije* u društvenim promjenama, kao i utemeljenju i održanju vlasti. Ističući da ideje mogu postati vladajućim ideologijama, Gramši je u stvari isticao veliki značaj i ulogu hegemonije. Na globalnom području se neoliberalizam širi upravo kao kulturna, ekonomska i politička hegemonija ekonomske doktrine tržišnog fundamentalizma i ideologije koja štiti privatnu svojinu i profit.

U svom snažnom neoeksploatatorskom i neoimperijalnom pohodu na svijet, moćne države sa Zapada šire neoliberalizam tako što šire ideološke floskule i narative o „demokratiji“ i „ljudskim pravima“ koje, kao nekakav *Deus Absconditus*, nameću državama i narodima na globalnom nivou. Način na koji ostvaruju svoju hegemoniju uključuje snažan *mrežni rat* kao kombinaciju realizacije ekonomskih, političkih, kulturnih i ideoloških interesa.⁵³

Suprotstavljajući se stvarnim univerzalnim društvenim vrijednostima, neoliberalizam je svojom konceptualizacijom postao retrogradnom ideologijom i društvenom praksom.

Tako se pokazuje da sa nestankom sa istorijske scene fašizma, nacizma, staljinizma,

⁵³ Cf. Dugin, G. A., Savin, V. L. (2019). *Mrežni ratovi*, Beograd: Avala pres; Stojičević, S. (2018). *Mrežni rat protiv Srba*, Beograd: Avala pres.

socijalizma i drugih totalitarnih pokreta i država, ipak totalitarizam ne nestaje. Traumatična iskustva sa totalitarnim ideologijama, pokretima i državama u XX vijeku nužno upozoravaju na potencijalnu opasnost njihovog recidiviranja u nekom obliku.

Na mjesto nekadašnjeg rigidnog, „tvrdog“ totalitarizma koji je bio izuzetno teroristički, pojavljuje se „meki“ totalitarizam oblikovan i formiran birokratskim postupcima potpunog nadzora i nametanjem jednog obrasca razmišljanja putem politike i medija čiji je zadatak da nas ubijedi da živimo u najboljem od svih mogućih svjetova, te da nema nikakve alternative postojećem stanju. Tako se pokazuje da se o totalitarizmu ne mogu donositi zaključci samo na temelju metoda koje primjenjuje policijska država a ilustrije tragična scenografija koncentracionih logora. To su značajna, ali ne i isključiva obilježja totalitarizma koji, ipak, nastoji da obuhvati cjelokupnost društva, čovjekove egzistencije i odlučivanja o tome što je „istina“. Kako kaže Majkl Voker, „postoji totalitarni liberalizam“ jer „mjerila koja su postavljena da bismo prosudili je li nešto totalitarno (ekstremne ideje, sabirni logori, tajna policija, kult muškosti i obožavanje države) naizgled slučajno, postavljena su tako da na profinjeni način onemogućavaju razmatranje mogu li se i liberalne metode koristiti za ostvarenje moći“. Sve više se pokazuje da liberalizam postaje totalitaran onda kada se

svaki elemenat ljudskog života podredi jednoj djelatnosti, na primjer, ekonomiji. Za takvo ostvarenje sada uvodi kult potrošnih dobara i konzumerizam kao novu ideologiju s kojom nerazdvojno dolazi i beskrupulozni ekonomski darvinizam. Otpor totalitarizmu jednostavno podrazumijeva multiperspektivnost i odupiranje jednoj jedinoj „istini“ koja sebi pripisuje vječitu i apsolutnu vrijednost. Samo održavanje društvene pluralnosti i neophodno suprotstavljanje institucionalizovanim stereotipima može uspješno zaustaviti totalitarne tendencije.⁵⁴

Osim ovog totalitarizma koji se širi na globalnom nivou, postoje i „lokalni“ totalitarizmi i totalitarne tendencije koje, u većoj ili manjoj mjeri, zahvataju „lokalna“ područja pojedinačnih država.

O postojanju totalitarizma i totalitarnih tendencija u savremenim društvima se može govoriti ukoliko obuhvataju i u sebe uključuju određene karakteristike, od kojih ćemo one najbitnije i pomenuti. U tom smislu ćemo, da tako kažemo, navesti čitav jedan „listing“ faktora koje ćemo podijeliti u četiri grupe, a koje u cjelini predstavljaju bitne pretpostavke artikulacije totalitarnih tendencija i totalitarizma.

Ono što na ***ekonomsko-socijalnom području*** omogućava pojavu i razvoj totalitarnih tendencija i totalitarizma odnosi se na slijedeće bitne pretpostavke:

⁵⁴ <http://www.sbperiskop.net/sb-countercurrent-2/kratki-osvrt-na-totalitarizam> Očitano: 28.12.2018.

- ekonomsku zaostalost, društvenu krizu, nezaposlenost, bijedu i siromaštvo, te izražene socijalne nejednakosti kao pretpostavke socijalnih napetosti, konflikata i sukoba;
- centralizovanu i monopolizovanu kontrolu ekonomije i resursa, postojanje veoma izražene i snažne političke kleptokratije u distribuciji korištenja i potrošnje resursa tako da zahvaljujući moći i vlasti politička elita može da potpuno neodgovorno i diskriminatorski stiče imovinsku korist skrivenom i otvorenom eksploatacijom i krađom nacionalnih resursa;
- korporativnu moć u okviru koje poslovanje velikih korporacija nije ugroženo; članovi ekonomske elite su često povlašteni od strane političke elite kako bi, u okviru odnosa klijentelizma, kronizma, nepotizma, korupcije i organizovanog kriminala, veoma efikasno obezbijedili kriminalnu zaštitu uzajamnih interesa;
- potpunu obespravljenu radnika u korporacijama, te ograničavanje i eliminisanje njihove moći i moći njihovih organizacija i sindikata.

I na *političkom* području postoji veliki broj pretpostavki koje mogu dovesti do totalitarizma.

Prije svega treba napomenuti da se jedna od totalitarnih tendencija, koja može dovesti ili dovodi do totalitarizma, odnosi na razvijanje i postojanje otvorene ili prikrivene *militantnosti* u društvenim, političkim i međupartijskim odnosima, kao i u svakodnevnom životu. Tamo gdje god postoje demokratske forme lišene demokratskih sadržaja, postoje i pretpostavke totalitarizma.

Militantnost u društvenim odnosima se manifestuje uvijek kada dominantni nosioci državne i političke moći i vlasti zabranjuju slobodu mišljenja, etiketiraju, stigmatiziraju, targetiraju, diskvalifikuju, proganjaju i kažnjavaju političke protivnike. Militantni politički poreci stalno traže i „pronalaze“ tzv. „disidente“ i „državne“ („nacionalne“) „neprijatelje“, proganjaju ih, hapse, kažnjavaju i zatvaraju. U takvim porecima se država identifikuje sa Domovinom, Otadžbinom, Narodom, Nacijom, Rasom, a kritika države se određuje na samo kao *protivništvo*, već i kao *neprijateljstvo*. Kritičar države i nosilaca državne i političke vlasti se određuje kao *neprijatelj države i vlasti*, on je – *državni neprijatelj*. Upravo, u skladu sa stavom Luja XIV koji je svojevremeno rekao *L' état c'est moi* (*Država - to sam ja*).

Društva koja inkliniraju totalitarizmu su društva u kojima se stvaraju pretpostavke utemeljenja policijske države, represije, opresije i terora. Takođe, u njima su denuncijacije, špijunaža, zastrašivanje i proganjanje opozicije svakodnevna pojava. Pomoću tajne policije, državnih i partijskih doušnika, kao i kontrolisanih medija, nastoji se kod ljudi razviti strah.⁵⁵

Sredstava informisanja se pretvaraju u sredstva propagande, a informisanje u ideološku manipulaciju. U takvim društvima se nameće službena vladajuća ideologija i vladajuće mišljenja kao jedina istina. Na taj način se kontrolišu razmišljanja i osjećanja ljudi i nastoji ostvariti apsolutna subordinacija pojedinaca zajednici u kojoj nametnuti lažni, kvazikolektivizam, guši lične slobode. Osobnost se potiskuje tako što se uskraćuje pravo na privatnost.

⁵⁵ Zbog snažno prisutne represije, kod ljudi se razvija strah. Čak i kod „istaknutih osoba“ i značajnih intelektualaca. Na poznatom „disidentskom slučaju“ Milovana Đilasa, autor monografije Marko Prelević *Milovan Đilas: anatomija jednog disidenta*, ističe: „Obični ljudi možda bi i imali razumevanja; oni koji su s Đilasom do juče, doslovno do juče, bili bliski, sada bi okretali glave. Učinio je to, jednom prilikom, i Ivo Andrić. Učinio je to i jedan malo slabiji pisac, Marko Ristić. Pa i Čolaković, pa i Tempo...“ Prelević, M. (2020). *Milovan Đilas: anatomija jednog disidenta*, Beograd: Nedeljnik, str. 46.

Parlamentarni izbori su u društvima koja tendiraju totalitarizmu, najčešće prevara, kupljeni, lažirani i namješteni; a već smo napomenuli da su uobičajene metode koje se koriste u cilju ostvarivanja kriminalnih, lažnih izbornih rezultata odnose na kontrolu izbornog sistema, zastrašivanje pristalica opozicije, pritiske, ucjene i prijetnje, te uništavanje nepotrebnih, a krađu potrebnih glasova.

Navešćemo još nekoliko komponenti koje mogu dovesti i dovode do totalitarizma, a odnose se na:

- zarobljavanje države od strane političkih partija i njihove vlasti;
- urušenost institucija kojim dominira politička partija, koalicija ili pojedinac, zbog čega se razvija izrazito nepovjerenje u državne institucije (politike, prava, parlamenta, sudstva, policije);
- dupliranje i stvaranje paralelnih institucija;
- poistovjećivanje vlasti sa državom, i na ne postojanje efektivne i efikasne vlasti već najčešće dobro umrežene i udružene kriminalne grupe;
- vladanje ljudi a ne zakona;
- koncentraciju vlasti najčešće u rukama jedne osobe ili političke oligarhije čije vlastodržačko djelovanje nije utemeljeno ni na kakvoj odgovornosti;

- imitaciju političkog pluralizma i višestranačkog sistema;
- postojanje formalne, ali ne i stvarne podjele vlasti, jer one nisu nezavisne;
- stvaranje, pa čak i u karikaturalnom obliku, kulta ličnosti vođe;
- ideologizovanu i politizovanu, a ne profesionalizovanu, policiju, tajnu policiju i tajne službe koje se, umjesto bezbjednosti države i društva, bave odbranom vlasti, bez obzira kakva ona bila;
- postojanje formalnih i neformalnih centara prisluškivanja i praćenja osoba;
- uvođenje policijskog časa kad god politička vlast procijeni „ugroženost“ svoje vlasti kao „ugroženosti države“.

Sve to jasno pokazuje da tendencijski totalitarna ili stvarno totalitarna vlast vodi specijalnu vrstu građanskog rata protiv sopstvenog stanovništva.

Na **pravnom** području totalitarizam omogućavaju pojave kao što su:

- kršenje i uskraćivanje ljudskih prava i sloboda, slobode udruživanja i okupljanja te prava glasa, slobode medija, slobode vjeroispovijesti, slobode umjetnosti i naučnog istraživanja;

- negacija kulture dijaloga, zabrana kritike, progoni i gušenje civilnog društva;
- postojanje zavisnog sudstva i politizovane policije;
- kontrola pravnih institucija.

Postoje i bitne *kulturne* i *psihološke* pretpostavke koje mogu da determiniraju totalitarne tendencije i totalitarizam, a odnose se na:

- podsticanje mizantropije, emocija mržnje, diskriminacije i netrpeljivosti, militantnosti, represije, nasilja i terora;
- preziranje, omalovažavanje i anatemisanje intelektualaca i umjetnika, intelektualnih i akademskih sloboda; kontrolu univerziteta i političko proganjanje nepodobnih profesora; sloboda mišljenja, slobodoumne ideje i kritika se napadaju, ućutkuju ili slamaju; u totalitarnim državama nauka, obrazovanje, umjetnost i književnost moraju da služe provođenju pragmatskih političkih interesa ili nemaju pravo na postojanje;
- stavljanje medija pod potpunu kontrolu vladajućih političkih struktura, vladajućih političkih stranaka, partijskih elita i njihovih

političkih oligarha u okviru koje se sloboda izražavanja potiskuje cenzurom i, pod vanjskim rigidnim pritiscima, i autocenzurom; mediji se pretvaraju u propagandne servise totalitarne moći šireći laž i scenografiju Potemkinovih sela o svom režimu;

- otvaranje knjiga tzv. nepodobnih i nelojalnih intelektualaca i „neprijatelja“;
- stalnu i neprestalno projektovanu proizvodnju nesigurnosti i straha, poniženja i beznađa, te gubitka nade;
- hipokriziju.

Naš nobelovac Ivo Andrić je dobro primijetio da „dugotrajno robovanje i rđava uprava mogu toliko zbuniti i unakaziti shvatanje jednog naroda da zdrav razum i prav sud njemu otančaju i oslabe, da se potpuno izvitopere. Takav poremećen narod ne može više da razlikuje ne samo dobro od zla, nego i svoju sopstvenu korist od očigledne štete“. Stanje kolektivne amnezije, političke represije, fingirane demokratije i razorenog građanskog društva su temeljna svojstva samoproglšenih „demokratskih“ društava koje tendiraju ka totalitarizmu.

Istorijsko iskustvo nam, kao i aktuelne društveno-istorijske prilike, nedvosmisleno

pokazuju da totalitarne tendencije i oblici totalitarizma ne mogu postojati bez određenih društvenih, ekonomskih, političkih i kulturnih pretpostavki i determinanti. Od njih su upravo zavisili pojavni oblici totalitarizma nekada, ali zavise i danas, i zavisice *i* u budućnosti...

LITERATURA

1. Alatri, P. (1980). *Oris zgodovine moderne politične misli*, Ljubljana: Delavska enotnost.
2. *Alternative Conceptions of Civil Society*. (2002). Ed. By S. Chambers and W. Kymlicka, Princeton University Press.
3. Altiser, L. (2015). *Ideologija i državni ideološki aparati*, Beograd: Karpos.
4. Anderson, B. (1998). *Nacija: zamišljena zajednica*, Beograd.
5. Arendt, H. (1996). *Totalitarizam*, Zagreb: Politička kultura.
6. Arent, H. (1999). *Izvori totalitarizma*, Beograd: Feministička izdavačka kuća 94.
7. Arent, H. (2002). *O nasilju*, Beograd.
8. Arent, H. (2013). *Totalitarizam: (odjeljak iz knjige Izvori totalitarizma)*, Beograd: Biblioteka Aletheia – Edicija Fragmenta philosophica.
9. Aron, R. (1995). *Demokracija i totalitarizam*, Zagreb: Politička kultura.
10. Aron, R. (1997). *Demokratija i totalitarizam*, Novi Sad-Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Sojanovića - Sremski Karlovci.
11. Barber, R. B. (2003). „Totalitarizam“, u: *Blackwellova Enciklopedija političke misli*, Svezak drugi, Zagreb: Demetra – Filozofska biblioteka Dimitrija Savića.
12. Barington, M., Wolf, P. R., Marcuse, H. (1984), *Kritika čiste tolerancije*, Zagreb: Globus.
13. Bauman, Z. (1998). *Globalization: The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press.

14. Berč, K. i Mihnjenko, V. (2012). *Uspon i pad neoliberalizma – kraj jednog ekonomskog poretka?* Beograd: Zavod za udžbenike.
15. Blackwellova Enciklopedija političke misli. (2003). Svezak prvi, Zagreb: Demetra.
16. Bled, Ž-P. (2016). *Hitlerovi ljudi*, Beograd: Internacional.
17. Bošnjak, B. (1978). *Grčka filozofija*, Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
18. Britt, W. L. (2003). „Fascism Anyone?“, *Free Inquiry magazine*, Vol. 23, Number 2.
19. Brus, W. (1984). „The Polish October: Twenty Years After“, u: Horvat, B. *Politička ekonomija socijalizma*, Zagreb: Globus.
20. Budon, R. (2005). *Imoralizam: sumrak vrijednosti? sumrak morala*, Podgorica: CID.
21. Burdije, P. (1999). *Signalna svetla – prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
22. Chambers S., Kymlicka W. (2002). *Alternative Conceptions of Civil Society*, Princeton University Press.
23. Comte-Sponville, A. (2006). *Je li kapitalizam moralan. O nekim smiješnostima i tiranijama našeg vremena*, Zagreb: Poslovni dnevnik MASMEDIA.
24. Čavoški, K. (1989). *O neprijatelju*, Beograd.
25. De Felice, R. (1982). *Intervista sul fascismo*, Bari.
26. De Felice, R. (1970). *Le interpretazioni del fascismo*, Bari.
27. Dolar, M. (1982). *Struktura fašističnega gospostva: marksistične analize fašizma in problemi teorije ideologije*, Ljubljana: DDU Univerzum.

28. Domenak, Ž. M. (1991). *Ideje za kraj ovog veka: pregled savremenih ideja*, Beograd: Književne novine.
29. *Duga*. (1988). br. 386.
30. Dugin, G. A., Savin, V. L. (2019). *Mrežni ratovi*, Beograd: Avala pres.
31. Džonson, P. (2020). *Intelektualci*, Beograd: Laguna.
32. Eco, U. (2013). *Konstruiranje neprijatelja i drugi prigodni tekstovi*, Zagreb: Mozaik knjiga.
33. Eco, U. (2019). *Vječni fašizam*, Zagreb: TIM press.
34. Ekmečić, M. (1965). *Osnove građanske diktature u Evropi između dva svjetska rata*, Sarajevo.
35. Eko, U. (1998). *Spisi o moralu*, Beograd: Paideia.
36. Elleinstein, J. (1980). *Historija staljinskog fenomena*, Zagreb: Školska knjiga.
37. Encensberger, H. M. (1980). *Nemačka, Nemačka...* Beograd: BIGZ.
38. *Enciklopedija društvenih nauka*. (2009). Priredili Adam Kuper i Džesika Kuper, t. I-II, Beograd: Službeni glasnik.
39. *Enciklopedija političke kulture*. (1993). Beograd: Savremena administracija.
40. Etkinson, R. (1997). *Začarani evropski krug: korporativne elite i novi fašizam*, Novi Sad: Svetovi.
41. *Fašizam u savremenosti*. (2009). (Urednik Nebojša Dragosavac), Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, savez antifašista Srbije.

42. *Fascismo e antifascismo 1918-1936*. (1962). Milano: Feltrinelli.
43. Friedrich, C., Brzezinski, Z. (1956). *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge.
44. Fromm, E. (1946-1976). *Anatomija ljudske destruktivnosti*, t. I-II, Zagreb: Naprijed.
45. Fuzaro, Danijel (2013). *Krvave ruke neoliberalizma*, Intervju, Beograd: Pečat, br. 284, 2013.
46. Galimberti, U. (2018). *Mitovi našeg vremena*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
47. Garard, G. (2011). *Protiv prosvetiteljstva: od osamnaestog veka do danas*, Banja Luka: Vidici.
48. *Globalizacija i savremenost*. (2014). Zbornik radova (Priredio: Braco Kovačević), Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
49. Gramsci, A. (1974). *Per la verita (Scritti 1913-1926)*, Roma: Editori Riuniti.
50. Gramši, A. (1980). *Filozofija istorije i politika*, Beograd: Slovo ljubve.
51. Gramši, A. (1979). *O državi*, Beograd: Radnička štampa.
52. Gross, B. (1982). *Friendly Fascism: The New Face of Power in America*, Boston.
53. Hamilton, A. (1978). *Fašizam i intelektualci*, Beograd: Vuk Karadžić.
54. Hejvud, E. (2005). *Političke ideologije: uvod*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

55. Hejvud, E. (2004). *Politika*, Beograd: CLIO.
56. Hillel, M. (1976). *U ime rase*, Zagreb.
57. Hitler, A. (2010). *Majn Kampf Adolfa Hitlera / prevod, polemički komentari i razmatranja knjige Radomir Smiljanić*, Beograd: Beoknjiga.
58. Hitler, A. (2018). *Moja borba*, Beograd: Industrija knjiga.
59. Hitler, A. (2013). *Moj poredak sveta*, Beograd: Metaphysica.
60. Hobs, T. (1960). *Levijatan*, Beograd.
61. Hol, K. T. (2017). *Istorija sveta*, Beograd: Laguna.
62. Horkheimer, M., Adorno, T. (1974). *Dijalektika prosvjetiteljstva*, Sarajevo: Veselin Masleša.
63. Horkheimer, M. (1963). *Pomračenje uma*, Sarajevo: Veselin Masleša.
64. Horvat, S. (2008). *Totalitarizam danas*, Zagreb: Antibarbarus.
65. Ivanović, J. (2012). „Unutrašnji totalitarizam: od vanjske prisile do imperativa zadovoljstva“, *Filozofska istraživanja*, god. 32, sv. 3–4.
66. Kasirer, E. (1972). *Mit o državi*, Beograd: Nolit.
67. Kon, N. (1996). *Poziv na genocid: mit o svetskoj zaveri Jevreja i Protokoli sionskih mudraca*, Novi Sad.
68. Kornvel, Dž. (2012). *Hitlerov papa: Tajna istorije pape Pija XII*, Banja Luka: Apis.
69. Kosik, K. (1983). *Dijalektika krize*, Beograd: Mladost.
70. Kovačević, B. (2010). *Društvena uloga prava (Uvod u sociologiju prava)*, Banja Luka:

- Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
71. Kovačević, B. (2016). *Država i desuverenizacija*, Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja. Dostupno na: <http://www.defendologija-banjaluka.com/files/Knjiga.Drzava.i.desuvefe nizacija.Brace.Kovacevic.pdf>
 72. Kovačević, B. (1999). *Država: pravna i totalitarna*, Banja Luka: Pravni fakultet-Centar za publikacije.
 73. Kovačević, B. (2019). *Etika bombardovanja ili bombardovanje etike*, Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja. Dostupno na: <https://defendologija-banjaluka.com/files/Etika.Bombardovanja.Brace.Kovacevic.Banjaluka.2020.pdf>
 74. Kovačević, B. (1994). *Fašizam*, Banja Luka: NUB Petar Kočić.
 75. Kovačević, B. (1986). *Gramsci i marksizam (Konceptija hegemonije Antonija Gramscija)*, Banja Luka: Glas.
 76. Kovačević, B. (1999). *Kriza marksizma i kraj socijalizma*, Banja Luka: Pravni fakultet – Centar za publikacije.
 77. Kovačević, B. (1994). *Neofašistički svjetski poredak*, Banja Luka: Pravni fakultet.
 78. Kovačević, B. (2019). *Neoliberalna hegemonija*, Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička,

- ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka. Dostupno na: <https://www.defendologija-banjaluka.com/files/Neoliberalna.hegemonija.Braco.Kovacevic.pdf>
79. Kovačević, B. (1995). *Od utopije do totalitarizma*, Novi Sad: Svetovi.
80. Kovačević, B. (2001). *Sociologija*, Banja Luka.
81. Kovačević, B. (2018). *Zarobljena država*, Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja. Dostupno na: <https://www.defendologija-banjaluka.com/files/Zarobljena.drzava.Braco.Kovacevic.Banjaluka.2018.pdf>
82. Krejg, E. (2019). *Filozofija: sažeti priručnik*, Beograd: Laguna.
83. Kukić, S. (1995). *Sociologija*, Mostar: Napredak.
84. Kukić, S. (2001), *Svjedok vremena*, Sarajevo: Oslobođenje.
85. Kukić, S. (2014). „Za globalizaciju solidarnosti i humanizma a protiv izrabljivanja i svijeta kapitala“, u: *Globalizacija i savremenost*, Zbornik radova (Priredio: Braco Kovačević), Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
86. Kuljić, T. (s. a.). *Fašizam*, Beograd: Nolit.

87. Kuljić, T. (1983). *Teorije o totalitarizmu*, Beograd.
88. Kuljić, T. (2007). „Totalitarizam“, u: *Sociološki rečnik* (Priredili Aljoša Mimica, Marija Bogdanović), Beograd: Zavod za udžbenike.
89. Kühnl, R. (1978). *Oblici građanske vladavine: liberalizam – fašizam*, Beograd: Komunist.
90. Lavić, S. (2014). *Leksikon socioloških pojmova*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
91. Le Bon, G. (1989). *Psihologija gomile*, Zagreb: Globus – Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
92. *Le origini del fascismo*. (1971). Bologna: Zanichelli.
93. Lipovecki, Ž. (1987). *Doba praznine: ogledi o savremenom individualizmu*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
94. Loftus, Dž. (2013). *Nacistička tajna Amerike*, Beograd: Admiral Books.
95. Lukač, Đ. (1956). *Niče i fašizam*, Beograd.
96. Lukač, Đ. (1966). *Razaranje uma*, Beograd.
97. Machiavelli, N. (1985). *Izabrana djela*, t. I, Zagreb: Globus.
98. Mack Smith, D. (1983). *Mussolini*, London: Paladin.
99. Makijaveli, N. (1964). *Vladalac*, Beograd.
100. Marcuse, H. (1968). *Čovjek jedne dimenzije*, Sarajevo: Veselin Masleša.
101. Markuze, H. (1979). *Kontrarevolucija i revolt*, Beograd: Grafos.

102. Markuze, H. (1977). *Kultura i društvo*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički savez.
103. Markuze, H. (1978). *Merila vremena*, Beograd: Grafos.
104. Martines, R., Maria, H. (2009). *Adolf Hitler*, Beograd: IPS Media.
105. Mils, S. R. (1964). *Elita vlasti*, Beograd: Kultura.
106. Mitrović, A. (2009). *Fašizam i nacizam*, Beograd: Čigoja.
107. Mitrović, A. (1974). *Vreme netrpeljivih. Politička istorija velikih država Evrope 1919-1939*, Beograd, Podgorica.
108. Morin, E. (1989). *Kako misliti Evropu*, Sarajevo: Svjetlost.
109. Moorhouse, R. (2008). *Ubiti Hitlera: treći Reich i urote protiv Führera*, Zagreb: Srednja Europa.
110. Mos, Dž. M. (2005). *Istorija rasizma u Evropi*, Beograd.
111. Musolini, B. (1937). *O korporativnoj državi*, Beograd.
112. Neumann, F. (1974). *Demokratska i autoritarna država: studije o političkoj i pravnoj teoriji*, Zagreb: Naprijed.
113. Nolte, E. (1990). *Fašizam u svojoj epohi*, Beograd: Prosveta.
114. Ovčina, I. (2013). *Savremene političke ideologije*, Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.
115. Paxton, O. R. (2012). *Anatomija fašizma*, Zagreb: TIM press.

116. Passmore, K. (2004). *Fašizam*, Sarajevo: Šahinpašić.
117. Pavlović, V. (2009). *Civilno društvo i demokratija*, Beograd: JP Službeni glasnik i JP Zavod za udžbenike.
118. Pavlović, V. (2012). *Politička moć*, Beograd: Zavod za udžbenike.
119. Pavlović, V. (2007). *Uloga civilnog društva u razvoju demokratskih institucija*, u: *Budućnost civilnog društva u Srbiji*, (Ur. Ž. Paunović), Beograd.
120. Petrović, Z. (2004). *Mali pojmovnik geopolitike (subjektivni multidisciplinarni glosar neophodan svakom ko promišlja svet Trećeg milenija)*, Beograd: Centar za geopolitičke studije „Jugoistok“; Institut za političke studije.
121. Platon, (2005). *Država*, Beograd.
122. *Potisnuto civilno društvo*. (1995). Ed. V. Pavlović, Beograd: Eko centar.
123. Prelević, M. (2020). *Milovan Đilas: anatomija jednog disidenta*, Beograd: Nedeljnik.
124. Pringl, H. (2013). *Himlerov veliki plan*, Beograd: Vulkan.
125. Raušning, H. (2018). *Razgovori s Hitlerom*, Beograd: Industrija knjiga.
126. Ravlić, S. (2003). *Suvremene političke ideologije*, Zagreb: Politička kultura.
127. Riemen, R. (2015). *Vječiti povratak fašizma*, Zagreb: TIM press.
128. Ruso, Ž. Ž. (1993). *Društveni ugovor*, Beograd.
129. Sarkisjanc, M. (2014). *Engleski koreni nemačkog fašizma: od britanske ka austro-*

- bavarskoj „rasi gospodara“, Banja Luka: ROMANOV, Beograd: BARD FIN.
130. Senjobos, Š. (2013). *Uporedna istorija evropskih naroda*, Beograd: Dereta.
 131. Silone, I. (1935). *Fašizam*, Zagreb.
 132. Smailagić, N. (1972). *Historija modernih političkih teorija (od 1848. do danas)*, II knjiga, Čakovec: Zrinski.
 133. Smailagić, N. (1976). *Historija novovjekovnih političkih teorija (od XV stoljeća do 1848. godine)*, I. knjiga, Čakovec: Zrinski.
 134. *Sociološki leksikon*. (1982). Beograd: Savremena administracija.
 135. *Sociološki rečnik*. (2007). Priredili: Aljoša Mimica, Marija Bogdanović, Beograd: Zavod za udžbenike.
 136. Solženjicin, A. (1988). *Arhipelag Gulag 1918-1956*, Beograd: Rad.
 137. Staljin, V. J. (1945). *O osnovama lenjinizma. K pitanju lenjinizma*, Beograd: Kultura.
 138. Staljin V. J. (1946). *Pitanja linjinizma*. Beograd.
 139. Stenli, Dž. (2019). *Kako funkcioniše fašizam: politika „mi protiv njih“*, Beograd: Samizdat.
 140. Stojičević, S. (2018). *Mrežni rat protiv Srba*, Beograd: Avala pres.
 141. Šabo, F. (1978). *Savremena Italija (1918-1948)*, Beograd
 142. Širer, L. V. (2015). *Uspon i pad Trećeg Rajha: istorija nacističke Nemačke*, Beograd: Filip Višnjić.

143. Teokarević, J. (1993). „Totalitarizam“, u: *Enciklopedija političke kulture*. (1993). Beograd: Savremena administracija.
144. Toljati, P. (1970). „Lekcije o fašizmu“, *Treći program*, zima 1970.
145. Toljati, P. (1981). *Predavanja o fašizmu*, Beograd: BIGZ.
146. Valentini, F. (1982). *Moderna politička misao*, Zagreb: Školska knjiga.
147. Van Doren, Ch. (2005). *Povijest znanja: prošlost, sadašnjost i budućnost*, Zagreb: Mozaik knjiga.
148. Von Beyme, K. (1977). *Suvremene političke teorije*, Zagreb: Stvarnost.
149. Vrban, D. (2003). *Država i pravo*, Zagreb: Golden Marketing.
150. Vrban, D. (2006). *Sociologija prava: uvod i izvorišne osnove*, Zagreb: Golden Marketing - Tehnička knjiga.
151. Wesson, R. (1978). *Communism and Communist System*, New Jersey.
152. Wittfogel, K. (1988). *Orijentalna despotija: usporedno istraživanje totalne moći*, Zagreb: Globus.
153. Wolin, Sh. S. (2004): *Politics and Vision: Continuity and Innovation in Western Political Thought*, Princeton University Press, Princeton.
154. *Zapisi o totalitarizmu*. (2014). Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Totalitarizam danas“ (Urednici: Marijan Krivak, Željko Senković), Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku.

155. Zaslavski, V. (1985). *Neostaljinistička država*, Zagreb: Naprijed.
156. Zlatković, V. (1982). „Totalitarizam“, u: *Sociološki leksikon*, Beograd: Savremena administracija.

Internet izvori:

- Garsija, B. L. (2013). *Ekonomska kriza je majka fašizma*. Dostupno na: ucionicaistorije.wordpress.com/2013/11/16/ekonomska-kriza-je-majka-fasizma-luis/
- Prica, Lj. (2018). *Je li Jugoslavija bila totalitarna? Radikali bi morali shvatiti da postoje nijanse, i da su korijeni totalitarizma zapravo u religiji*; Dostupno na: <https://net.hr/danas/hrvatska/je-li-jugoslavija-bila-totalitarna-drzava-radikali-bi-morali-shvatiti-da-postoje-nijanse-i-da-su-korijeni-totalitarizma-zapravo-u-religiji/>
- Traverso, E. (2018). *Totalitarizam. Povijest i aporije koncepta*; Dostupno na: <http://slobodnifilozofski.com/2018/04/totalitarizam-povijest-aporije-koncepta.html>
- <http://www.sbperiskop.net/sb-countercurrent-2/kratki-osvrt-na-totalitarizam>

BRACO KOVAČEVIĆ
TOTALITARIZAM

Štampa:
MARKOS, Banja Luka

Za štampariju:
Igor Jakovljević

Tehnička priprema:
Danijel Jović

Tiraž:
200

Ilustracija na koricama:

<http://www.sbperiskop.net/sb-countercurrent-2/kratki-osvrt-na-totalitarizam>

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

321.64

КОВАЧЕВИЋ, Брацо, 1952-

Totalitarizam / Braço Kovačević. - Banja Luka : Evropski
defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna,
bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, 2020 (Banja Luka
: Markos). - 143 стр. ; 21 cm

Тираж 200. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија: стр. 129-143.

ISBN 978-99976-22-58-7

COBISS.RS-ID 128880897

ISBN 978-99976-22-58-7

9 789997 622587